

ATATÜRK'ÜN BİLGİ VE BİLİM DÜŞÜNCESİ (Türk Tarih Felsefesi Işığında)

Türklerde Bilgi, Akıl ve Bilgelik

Ali GÜLER*

Göktürk Kitabeleri, Dîvânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig gibi, Türk milletinin evren ve dünya tasavvurunu, Türk devlet anlayışını, Türk devlet geleneği ve felsefesini günümüze aktaran başyapıtlar incelendiğinde “*bilig/bilgi*” kavramının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. İnsanın bir değeri olarak “*bilgi*”, “*ukuş/akıl*” ile birlikte değerlendirilmekte, “*bilgelik*” hem insani hem de devlet adamlarının önemli bir özelliği olarak zikredilmektedir. Yine “*kengeş/danışma*” kavramı yüceltilmektedir.

Sadece Kutadgu Bilig'e baktığımızda, “*bilgi*”nin temel bir kavram olarak hem insan hayatını hem de devlet hayatını şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili olarak önemli bir araştırması bulunan Resul Özavşar'a göre; “*Hem kitabın adında var olan hem de sözcüğün türevleri hariç yaklaşık 550 defa kullanılan “bilig: bilgi” kavramının incelenmesi bu açıdan önem arz etmektedir. Meşale, ışık, danışman, rehber, göz, mühür, kalkan, köstek, mal, inci, altın, deniz, nehir, giyecek, yiyecek, su, ilaç, koku, ateş, kardeş, süzek, süs gibi varlıklarla ilgili sahip olunan bilgi ve tecrübe Kutadgu Bilig'de bilgi kavramının yeniden değerlendirilmesini ve zihinde yapılandırılmasını etkilemektedir. Bu etki, bilgi kavramının alanının başka kavramların alanları ile olan sınırlarını ve farklarını da belirgin hâle getirmektedir.*”¹

* Dr., Araştırmacı-Yazar, ajansguler@hotmail.com

DOI: 10.32704/9789751751683.2024.0330

¹ R. Özavşar, “Kutadgu Bilig'de Bilgi ile İlgili Kavramsal Metaforlar”, *Söylem Filoloji D.*, 2021; 6 (2), s. 410. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1792837>

Sayın Özavşar, “*kavramsal metafor/mecaz*” kuramına göre ele alınan çalışmasında “*bilgi kavramıyla ilgili yirmi yedi adet metafor*” tespit etmiştir. Ona göre, “*Kutadgu Bilig’deki bilgiyle ilgili kavramsal metaforlara günümüzden baktığımızda bazı metaforlar değişse de çoğunluğunun aynen varlığını koruduğu görülmektedir.*”

XI. yüzyılda devlet adamlarına, yöneticilere, insana ve topluma doğru yolu göstermek amacıyla yazılmış Kutadgu Bilig’de “*bilgi*”, belirli boyutlarıyla öne çıkan somut varlıklara göre yapılandırılmaktadır. Bilginin yol gösterici özelliği için “*meşale, ışık, danışman, rehber, göz*” gibi metaforlar; bilginin koruyucu ve engelleyici özelliği için “*mühür, kalkan, silah, köstek, giyecek*” gibi metaforlar; bilginin değeri için “*mal, inci, altın*” gibi metaforlar; bilginin genişliği, çokluğu ve tükenmezliği için “*deniz ve nehir*” metaforları; bilginin besleyici özelliği için “*yiyecek, su*” gibi metaforlar; bilginin tedavi edici özelliği için “*ilaç*” metaforu; bilginin olgunlaştırıcı özelliği için “*ateş*” metaforu; bilginin gizlenememe özelliği için “*misk kokusu*” metaforu; bilginin sağladığı çoklu yarar için “*kardeş/ akraba*” metaforu; bilginin ayırt edici özelliği için “*süzek*” metaforu; bilginin estetik yönü için “*süs*” metaforu; yanlış ve eksik bilginin zararı için “*düşman*” metaforu; bilginin dönüştürücü gücü için “*kimya/iksir*” metaforu; bilginin canlandırıcı özelliği için “*ruh*” metaforu kullanılmıştır.²

Kutadgu Bilig’de amaca giden yolda birey ve idareciler için bilgi “*rehber*” (yol gösterici) olarak karşımıza çıkar; onların elinden tutarak doğru yolda kalmalarını, asla yanılmamalarını sağlar. Bilgi, iyi rehber olarak insanın iki cihanda da saadeti elde etmesine yardımcı olur. Bilgi o kadar iyi bir rehberdir ki onunla göğe bile yol bulunur (imkânsız başarılar). Eserde³ bilginin rehberliği “*akıl*” ile birlikte ifade edilmiştir. “*İyilik*” ile “*doğruluk*” yolunun bilgi ve akıl ile sağlanabileceği de vurgulanmıştır:

“*Hazinen dolu, askerlerin ve adamların var;
Bütün işlerinde yol gösteren bilgin ve aklın var.*” (5478)
“*Akıldan gelir bak her türlü iyilik*”

² R. Özavşar, a.g.m., s. 413.

³ Aşağıdaki Kutadgu Bilig beyitleri şu eserden alınmıştır: Y. H. Hacip, *Kutadgu Bilig*, Çeviren: A. Çakan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2019.

Bilgiyle büyür er, bulur seçkinlik" (1841)

"Bu ikisiyle insan olur ulu

Bu ikisiyle sağlanır doğruluk yolu" (1842)

Kutadgu Bilig'de bilgi aynı zamanda bir "*danışman/keneşçi*"dır. Bilgi, akıl ve danışma üçlüsü yan yana ifade edilmiş, "*bilgisizlik*" ise "*düşman*" olarak belirtilmiştir:

"Tavrını doğru tut, davranışın temiz olsun

Akıl yoldaşın, danışmanın bilgi olsun" (5209)

Yusuf Has Hacib bilgiyle ilgili hep olumlu boyutları öne çıkaran metaforlar kullanmıştır; ancak eksik, yersiz ve zamansız bilginin "*zararlı*" olabileceği hususunda da yöneticileri ve toplumu uyarmıştır. Bu zararın boyutlarını "*düşman*" metaforu üzerinden yapılandırmıştır. Bu noktada eksik ve yanlış bilgi karşımıza bir düşman olarak çıkmaktır. Kutadgu Bilig'de bilginin her türlü iyi ve faydalı değildir; yanlış olan bilgisizin bilgisi ve bu bilgiye göre yapılanlar, kişinin kendisi için düşman olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgisizce söylenen söz insanı ölüme kadar götürebilmektedir. Düşman kişiyi ya öldürür ya esir eder; eksik ve yanlış bilgi de ya insanın ölümüne ya esir olmasına sebep olur:⁴

"Bilgisize bildiği, yaptığı düşmandır

Başka düşmanı olmasa da bu ikisi yeter" (318)

"Bilerek söylenen söz bilgi sayılır

Bilgisizin sözü kendi başını yer" (170)

Türk devlet geleneği ve felsefesinde bu bilgi anlayışından hareketle "*akıllılık ve bilgelik*" temel bir devlet adamı özelliği olmuştur. Türklerin hükümdarda aradıkları özelliklerin başında, "*cesaret ve kahramanlık*" geliyordu. İyi bir hükümdar cesur, "*kahraman*" (alp) ve "*güçlü, kuvvetli*" (küçlüg) olmalıydı. Türk hükümdarları bu özelliklerini gösteren unvanlar ve lâkaplar alırlardı. Orhun Kitabeleri'nde de sık sık Türk kağanlarının "*alp*"lik özelliği dile getirilmiştir.

Türk anlayışına göre hükümdarın ikinci özelliği "*akıllılık ve bilgelik*" idi. Belgelerde ve kitabelerde üzerinde en çok durulan hükümdar özelliği bunlardı. Asya Hunlarından başlayarak bütün Türk devletlerinde başa geçen

⁴ R. Özavşar, a.g.m., s. 425.

hükümdarların “*bilge*” kişiler olmasına dikkat edilirdi. Türk anlayışına göre hükümdarlar bilgi ile halka baş olurlar, devletin ve milletin işlerini de akıl ve bilgi ile idare ederlerdi. Bu özellik unvan ve lâkaplarda sıkça kullanılırdı.

Türklerin eskiden en az alplik ve bilgelik kadar değer verdikleri bir özellik de “*erdemli*” olmaktı. Erdem kelimesi “*fazilet*” anlamına geliyordu. “*Cömertlik*” de erdemli olmanın bir şartıydı. “*Doğru olmak*” da bir erdemdi. Hoşgörü sahibi olmak, kanunlara, töreye riayet etmek de hükümdarın özelliklerindendi.

Türkler Vezire “*Ayguçi*” adını veriyorlardı. Ayguçi sözü Türkçe “*ayıtmak*” (yol göstermek) fiilinden geliyordu. Uygur çağında vezirlerin sayısı artınca “*Başbakan*”a “*Uluğ Ayguçi*” denmeye başlanmıştır. Vezirlerin en önemli özellikleri arasında “*bilgelik*” ve “*alplik*” bulunuyordu. Vezirler kağanların en büyük yardımcılarıydı.

Türk devlet teşkilâtında vezirlerden sonra devlet yönetiminde hükümetin işlerini yürüten pek çok memuriyet kadroları kurulmuştur. Bu memurlar hükümdarın ve vezirin aldıkları kararları uygularlardı. Orta Asya Türk devletlerinde saray teşkilâtında kağanın yanında bulunan büyük memurlar ile danışmanlara Türkler “*buyruk*” diyorlardı. “*Buyruk*” sözü, “*buyurmak*” fiilinden çıkmış bir isim ve unvandı. Buyruklar da kağanlar ve vezirler gibi “*bilge*” ve “*alp*” olmalıydılar. Orhun Kitabeleri’nde bu durum şöyle belirtilmiştir: “*Kağanları, Bilge-Kağan imiş. Alp Kağan imiş. Buyrukları yine bilge imiş, alp imiş?...*”⁵

Lider Olarak Atatürk’ün Çevresi

Dünyada yirminci yüzyıla damgasını vuran bir kaç “*dönüştürücü*” (*transformational*) liderden⁶ birisi, hatta en önemlisi olan Mustafa Kemal Atatürk’ün yetişme sürecinin incelenmesi, O’nun dar anlamda “*kişilik özellikleri*”, geniş anlamda “*liderlik özellikleri*”nin ortaya konulabilmesi ve bilgi birikiminin anlaşılabilmesi bakımından önemlidir.

⁵ A. Güler, S. Akgül, *Herkes İçin Türk Tarihi*, Sarkaç (Alter) Yayınları, Ankara, 2012, s. 80-82.

⁶ Bu kavram ve Atatürk’ün dönüştürücü liderliği hakkında bakınız: A. Güler, “Dönüştürücü (Transformational) Liderlik Kavramı ve Dönüştürücü Lider Olarak Atatürk”, *Atatürk Haftası Armağanı*, Genkur. Basımevi, Ankara, 2000, s. 15-22.

Bir liderin kişiliğinin oluşmasında, yetişmesinde şüphesiz, içinde yaşadığı “çevre” etkin rol oynamaktadır. Liderin çevresi ise; ailesi, okuduğu okullar, meslek ortamı, yaptığı görevler, okuduğu kitaplar, yazdığı kitap ve makaleler ile insanlık idealleri ve birikimlerinden oluşur. “Okul” veya “eğitim-öğrenim” ortamı da bu çevrenin ve yetişme sürecinin önemli bir bölümünü, kesitini meydana getirir.⁷

Bir Dönüştürücü Lider olarak Atatürk'ün yetişmesinde de aldığı eğitimin önemli bir etkisi ve katkısı vardır. Bu süreçte aile çevresi, ilköğrenimi, Mülki ve Askeri Rüştiye, Manastır Askeri İdadisi, Harp Okulu ve Harp Akademisi'ndeki eğitim ve öğrenimleri bilgi birikiminin oluşmasında ve kişiliğinin şekillenmesinde şüphesiz, tartışılmaz etkiler yapmıştır. Esasen Mustafa Kemal'in bir lider olarak düşünce yapısının oluşması ve ileriye dönük fikirlerinin şekillenmesi, ileride gerçekleştireceği önemli işlerle ilgili bilinçli bir fikri altyapının oluşması da bu yıllardan başlayarak gerçekleşmiştir.

Bu bakımdan, aile çevresi ve çocukluğu da dikkate alındığında 1881'den Harp Akademisi'ni bitirdiği 1905 yılına kadar olan dönem önem taşımaktadır. Bu dönem bir bakıma “*hazırlık dönemi*” olarak da isimlendirilebilir. Yaklaşık yirmi beş yıllık bu zaman diliminde dış çevre olarak, çocukluğunun geçtiği değişik mekânlar, okullar, Manastır ve Selanik şehirleri söz konusudur. İç çevre açısından ise, genç Mustafa Kemal'i etkileyen arkadaşları, dersler, öğretmen ve yöneticiler, olaylar, düşünürler, şairler, yazarlar, okuduğu kitaplar birikim ve kişiliğin kaynaklarıdır. Bütün bunların yanında, genç Mustafa Kemal'in bilinçli öğrenme isteği ve çabaları ile üstün kavrayış, algı ve sezgi gücü, kitap okuma alışkanlığı ve kitap sevgisi liderlik oluşumunu etkileyen temel kişilik özellikleridir.

Mustafa Kemal'in bu yirmi beş yıllık süreçteki askeri eğitim ve öğrenim yaşantısının; O'nun başarılı bir asker, komutan, devlet adamı, inkılapçı ve düşünce adamı kısaca, dünya çapında “*vizyon*” sahibi başarılı bir dönüştürücü lider olmasına doğrudan etki yaptığı görülmektedir. Atatürk'ün söyledikleri ve gerçekleştirdiklerinin daha iyi anlaşılıp, anlatılmasında bu sürecin çok iyi bilinmesinin önemli olduğu ortadadır.

⁷ A. Güler, “Mustafa Kemal'i Atatürk Yapan Süreçte Aile Çevresi İle İlk ve Orta Öğrenim Yaşantısının Rolü”, 12-13 Ekim 1998 tarihlerinde Manastır/Makedonya'da düzenlenen “Atatürk ve Manastır” konulu sempozyuma sunulan bildiri metni. *Atatürk Haftası Armağanı Genkur. ATASE Bşk.lığı* (10 Kasım 1998), s. 53.

Mustafa Kemal'in kişiliğinin gelişmesi bakımından ikinci olarak 1905–1938 dönemi önem taşımaktadır. Harp Akademisi'ni bitirerek, genç bir kurmay yüzbaşı olarak göreve başladığı 1905'ten, ölüm tarihi olan 1938'e kadar geçen yaklaşık 33 yıllık bu dönem onun hayatındaki “*olgunluk dönemi*”dir. Mustafa Kemal'den Atatürk'e giden bu dönem; mevcut birikimini hayata aktardığı, meslek hayatında yeni birikimler edindiği, çeviriler yaptığı, kitaplar yazdığı, gazetecilikle uğraştığı ve nihayet bütün bu birikimleri yeni bir Türk devleti kurmak yolunda kullandığı, adeta bir milleti yeniden şekillendirdiği bir dönemdir.

Bu dönemde görev yaptığı, görevli olarak bulunduğu veya gezi amaçlı gittiği yerler şuralardır: Şam, Havran, Kuneytara, Yafa, Selanik, Bosna, Fransa (Picardie, Paris), İsviçre, Hollanda, Belçika, İskenderiye, Trablusgarp (Bingazi, Tobruk, Derne), Viyana, İstanbul, Bolayır, Sofya (Bulgaristan), Maydos (Eceabat), Edirne, Halep, Diyarbakır, Silvan, Muş, Bitlis, Almanya (Münih, Frankfurt, Bad Kreuznach, Essen, Berlin), Çek Cumhuriyeti (Karlsbad), Adana, Samsun, Havza, Amasya, Erzurum, Sivas, Kayseri, Kırşehir, Hacibektaş, Mucur, Ankara, Afyon, İzmir... Şu halde, devlet kurulduktan sonraki süreçte gerçekleştirdiği yurt gezileri de dikkate alındığında Rumeli, Ortadoğu ve Anadolu'nun tamamında ve kısmen Avrupa'da pek çok şehir veya mekân onun birikimlerinin oluşmasında etkili olmuştur.

Atatürk, Arapça ve Fransızca'yı iyi derecede, Almancayı çeviri yapabilecek, sonradan öğrendiği İngilizce'yi de anlayabilecek düzeyde olmak üzere dört yabancı dil biliyordu. Özellikle Fransızcaya olan hâkimiyeti onun okuma ve araştırma faaliyetleri ile dış dünyayı tanınması konusunda çok etkili olacaktır.

Okuma Sevgisi

Yapılan bütün araştırmaların ortaya koyduğu üzere, Atatürk inkılâpları, sosyal muhtevaları ve Türk milletini hedefleyen karar ve uygulamaları yönünden kesinlikle, uzun ve derin düşünce, analiz ve sentezin sonucudur. Bu bakımdan felsefi, fikri ve ilmi bir temelin olmaması mümkün değildir. Bu nedenle Atatürk karşımıza güçlü bir fikir adamı, düşünce adamı olarak çıkmaktadır. Atatürk bizzat, “*kumandanlar astlarından yüksek ve âlim olmalıdırlar*” diyerek bir devlet adamı veya yönetici için fikri veya kültürel birikimin, olgunluğun önemini ifade etmiştir.

Atatürk bakımından bu birikimin oluşmasında öncelikle “*okuma tutkusu*”nun etkili olduğunu söylemek mümkündür. Prof. Dr. Ş. Turan bu konuda şunları söylemektedir: “*Mustafa Kemal’in iyi bir kurmay subay olarak yetişmesinin ötesinde, ülkesinin geleceğini düşünen bir aydın, ona bağımsızlığını kazandıracak ulusal bir savaşın lideri, bilim ve tekniğin son verilerine dayalı yeni bir devletin kurucusu ve her alanda çağdaşlaşmaya yönelik bir devrimin planlayıcısı ve uygulayıcısı, özetle Atatürk olmasını sağlayan etkenler arasında en büyük payı, okul sıralarında başlayarak son nefesini verinceye kadar sürdürdüğü okuma tutkusu almaktadır. Bu tutkuda onun yalnızca eline aldığı sayfaları okuyup tüketen biri değil, kendisinin kültür tanımında vurguladığı gibi, okuduklarını değerlendiren, onları daha önce okudukları ile bütünleştirip senteze ulaşabilen ve zekâsını eğiten bir düşünür olduğu dikkati çekmektedir.*”⁸

Elbette Atatürk bir bilim adamı değildir. Fakat o bilimi “*en hakiki yol gösterici*” kabul ederek okuyan, araştıran, düşünen ve sentezlere varan, bunları pratik olaylara uygulayarak problemlerin çözümünü gösteren bir fikir, bir düşünce adamıdır. Onun bu özelliği diğer bütün niteliklerini etkisi altına alır. O güçlü bir düşünce adamı olduğu için, kuvvetli bir devlet adamı, lider, asker ve inkılâpçıdır. Önderliğinde gerçekleştirilen Türk inkılâbının her sahada başarıya ulaşması ve milli sınırlarımızı aşarak uluslararası bir görünüm kazanması da onun ve hareketinin düşünce gücü ile ilgilidir.⁹

Atatürk'ün düşünce yapısının temelinde, “*düşünce*”nin, “*fikrin*” kişisel yönden olduğu kadar toplum yaşamında ve insanların yönetiminde çok büyük bir yer tuttuğunun da belirtilmesi gerekir. O, Sofya Ataşemiliteri iken arkadaşı Nuri Conker'in kitabı üzerine yazdığı, fakat 1918'de yayımlanan **Zabit ve Kumandanla Hasbihal** adlı kitabında “*düşünce*”nin önemi üzerinde durmuştur. Musa ve İsa peygamberlerin, Napoleon gibi kahraman öncülerin, içinde yaşadıkları toplumların düşünce ve özlemlerinin temsilcisi olduklarını belirttikten sonra, “*düşünce*”nin önce “*seziş*”e arkasından “*inanış*”a dönüşerek kişi ve toplum hayatını etkilediğini öne sürmüştür:

“*Özetle, insanları istediği gibi kullanan kuvvet, düşünceler ve bu düşünceleri sezinleyen ve genelleştiren kimselerdir. Düşüncenin*

⁸ Ş. Turan, *Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s. 60.

⁹ A. Güler, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2004, s. 173.

özelliği de hiçbir itirazın bozamayacağı bir kesin biçimle kendini kabul ettirmektir. Bu ise, düşüncenin yavaş yavaş seziş biçiminde değişerek inanişâ dönüşmesiyle mümkündür. Ve öyle olduktan sonradır ki onu sarsmak için bütün başka mantıkların, başka akıl yürütmelerin hükmü olamaz.”

M. Kemal, 20 Mart 1923'te Konya Türk Ocağı'nda gençlere seslenirken ülkenin geri kalmışlığının başlıca nedeninin yanlış düşünce biçimi olduğunda ısrar ederek şunları söylemiştir: *“Düşünüş biçimi zayıf, çürük, yanlış, sefih olan bir sosyal topluluğun bütün çabası boşunadır. İtiraf etmek zorundayız ki bütün İslâm dünyasının sosyal toplumlarında hep yanlış düşünce biçimleri egemen olduğu için, doğudan batıya kadar İslâm memleketleri, düşmanların ayakları altında çiğnenmiş ve düşmanların esaret zincirine girmiştir...”*

Toplum olarak yalnızca askerliğe, savaşıma önem vererek dünyada bilim, teknoloji ve sanat alanlarındaki gelişmeleri yok saymanın ve onları küçümsemenin çok yanlış olduğunu belirten M. Kemal, bu davranışın, geri kalmanın önemli bir başka nedeni oluşturduğunu söylemiştir. Bundan kurtulabilmek için aydınlarla halkın düşünceleri arasında bir uyum sağlamanın zorunlu olduğunu ve aydınların batı taklitçiliğine kaçmaksızın milletin tarihini, ruhunu ve geleneklerini doğru biçimde belirleyip halka yaklaşması, halkın da aydınlara güven duyarak *“yürümesini çabuklaştırması”* gerektiğini vurgulamıştır.

Bu nedenlerle o, yaşamı boyunca Türk bireyini, düşünen, bugünü ve geleceği ile ilgilenen bir vatandaş düzeyine çıkarmaya çalışmıştır. Kendisinin olayları bütün boyutlarıyla değerlendirme düzeyine yükselmesinde en büyük etken de (diğer etkenlerle birlikte) düşünürler, yazarlar ve kitaplar olmuştur. Onun Manastır Askeri Lisesi'nden başlayarak son günlerine kadar devam eden tutku derecesindeki okuma sevgisi artık günlük bir alışkanlık haline gelmiştir. Özel kütüphanesi, anı defterlerine yazdığı notlar ve yaptığı kitap siparişleri bunu somut olarak göstermektedir.¹⁰

Bu nedenle günümüzde eğitim bilimcilerin *“beyin teknolojisini geliştirme”* kavramı ile ifade ettikleri *“okuma-yazma”* faaliyetinin, M. Kemal'i **“Atatürk”** yapan en önemli etken olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

¹⁰ Ş. Turan, a.g.e., s. 62.

Öğrenim hayatı boyunca özellikle Manastır Askeri Lisesi yıllarında biraz da arkadaşı Ömer Naci'nin etkisiyle bilinçli bir okuma faaliyetine başladığını yukarıda ayrıntılı bir şekilde anlattığımız Mustafa Kemal'in okuma sevgisi, ilerleyen yıllarda artarak devam edecektir. Manastır'da Mehmet Emin Yurdakul, Namık Kemal gibi dönemin güçlü Türk şairleri ile tanışan genç Mustafa, Harp Akademisi yıllarında özellikle ünlü Alman ve Japon komutanların hayatlarına ilişkin kitapları okumaya başlamıştır. 1903'de 1870–1871 Alman-Fransız savaşına ait bir kitabı kendisini o komutanların yerine koyarak okuduğunu not defterlerinde şu şekilde anlatıyor: “*İstifadedeli olabilmek için roman gibi okumayacağım. Kendimizi başkomutan yerine vaz ederek (koyarak) onların o zaman edindikleri malumatı söyleyeceğim.*” Büyük bir ihtimalle bir konferans için okuduğu bu kitapta¹¹ Başkomutan Moltke ile aralarında anlaşmazlık bulunan II. Ordu Komutanı Friderich Karl'ı “*muktedir, doğru kararlar veren*” biri olarak övmektedir.

İlk görev aldığı Şam'da birlikte Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurdukları Tıbbiye'den atılma Dr. Mustafa Cantekin'in dükkânındaki felsefeye, sosyalizme ve devrime ilişkin Fransızca kitapları okumuştur.

O savaş alanlarında bile kitap okuma alışkanlığından vazgeçmemiştir. Çanakkale Savaşları sırasında Maydos'tan İstanbul'daki yakın tanıdığı Madam Corinne'e yazdığı 20 Temmuz 1915 günlü mektupta, oraya giden karargâh kâtiplerinden Hulki Efendi'ye satın alınması birkaç roman adı vermesini rica etmişti. Bir süre sonra Corinne ona başka kitaplar gönderince kendisine teşekkür etmiştir.

Kolordu ve Ordu Komutanı olarak Doğu Anadolu'da bulunduğu dönemde ise birçok Türk ve yabancı yazarlarla birlikte Avrupa'daki son gelişmelere ilişkin kitapları okuduğu görülmektedir. Mesela, XVI. Kolordu Komutanı olarak Silvan-Bitlis yöresinde bulunurken 7 Kasım – 25 Aralık 1916 günlerini içeren 49 günlük sürede şu yedi kitabı okumuştur:

¹¹ Harp Akademisi'nde kürsüden arkadaşlarına konferanslar vermekteydi. Bunların bazılarının metinleri Akademi'den sınıf arkadaşı Asım Gündüz Paşa'nın anılarında (*Hatıralarım*, Hazırlayan: İ. Ilgar, İstanbul, 1973) verilmektedir. Zaten bu savaşları Akademi'de ders olarak da incelemekte idiler: Kurmay görevleriyle 1866 ve 1871 Prusya-Avusturya, Prusya-Fransa Savaşları, önce **Perteve Paşa** (Demirhan), sonra da Kurmay Albay **Hasan Rıza Bey** tarafından anlatılmıştır.

1. Namık Kemal, **Tarih-i Osmanî**, İstanbul, 1889.
2. Namık Kemal, **Makalât-ı Siyasiye ve Edebiyye**, İstanbul 1327 (1911).
3. Mehmet Emin Yurdakul, **Türkçe Şiirler**, İstanbul, 1316 (1900).
4. Tevfik Fikret, **Rübab-ı Şikeste**, İstanbul, 1316 (1900).
5. Ahmet Hilmi, Şehbenderzade, Filibeli, **Allah'ı İnkâr Mümkün müdür?** İstanbul, 1327 (1911).
6. Georges Forsengrive, **Mebadi-i Felsefeden Birinci Kitap: İlmünnefs**, Çeviren: Ahmet Naim, İstanbul, 1331 (1915).
7. Alphonse Daudet, **Sopho, Moeurs Parisienne**.

Ordu Komutanı iken 1917'de okuduğu kitaplar arasında değişik yönlerden önemli şu üç yabancı eser dikkat çekmektedir:

1. Gustav Le Bon, **Desequilibre du Monde (Cihan Muvazenesinin Bozulması)**, 2 Cilt, Çeviren: Ali Reşat, Galip Ataç, İstanbul, 1340 (1924).
2. **Enseignement Psychologiques de la guerre Europeenne (Avrupa Harbinden Alınan Dersler)**, Çeviren: Abdullah Cevdet, İstanbul, 1918.
3. Louis Bohner, **Madde ve Kuvvet**.

Mustafa Kemal, tedavi için gittiği Karlsbad'da boş saatlerini hep okuyarak geçirmiştir. Almanca ve Fransızca dersler aldığı için daha çok yabancı dillerdeki kitapları okuduğu anlaşılmaktadır. O günlerde tuttuğu anı defterinde gece uyumadan önce ya da sabah kahvaltısından sonra saat 08.00–10.00 arasında kitap okuduğunu belirtmektedir. Okuduğu kitaplar arasında; Balzac'ın **Le Peau Chagrin**'i, Andre Baumier'in **Revolte**'u (Ayaklanma), Marcel Prevaurt'un aşk ve evliliğe ilişkin bir eseri ile Sosyalizm'den ve Karl Marks'tan söz eden bir kitap bulunmaktadır. Bunun Fransızcaya çevrilen **Le Capital**'in bir eleştirisi olduğu anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal, Karlsbad'dan Viyana'ya döndüğü zaman, Baron Batz'ın **Vers l'echafand**; François Rauks'nun **Les Origines de l'expedition d'egypte (Mısır Seferinin Başlangıcı)** adlı kitaplarını ve J. Patouilletz'un Rus dramatik yazarı Alexandre Ostrovsky'yi anlatan kitabını satın almıştı. Fakat anılarında, “Geçen gece yeni aldığım Fransızca kitaplardan birine başlamak istedim. Hemen hepsinin başından birkaç sayfa okudum; fakat

devam için hiçbiri üzerinde karar veremedim” diyerek bunları pek zevkle okumadığını da belirtmektedir.

Mustafa Kemal'in cephede bile kitap okuma tutkusunun Milli Mücadele sırasında da devam ettiğini biliyoruz. Mesela 1922 Mart ayına ilişkin notlarında şu satırlar okunmaktadır:

“9 Mart: Saat 7’de kalktım. Biraz kitap okudum.

10 Mart, Aziziye: İsmet Paşa ve beraberindekiler saat 10’da gittiler. Ben notlarımı yazıyorum. Biraz kitap okuduktan sonra yatacağım.

11 Mart: Yalnız kaldım bu notları yazdım. Biraz kitap okuyacağım.

18 Mart: Banyo almıştım. Yatakta biraz kitap okuduktan sonra hazırlandım. Çalışma odasına geçtim; kitap okudum.”

Binbaşı Mahmut Bey'in anılarından Başkomutan'ın Büyük Taarruz öncesinde Reşat Nuri'nin Çalığışu romanını okuduğunu ve çok beğendiğini öğreniyoruz: *“Bugün (21 Ağustos 1922) Akşehir’deyiz. İki gündür Paşa Çalığışu romanını okuyor. Öyle beğendi ve sevdi ki...”*

TBMM Başkanı Mustafa Kemal'in kitap sevgisi onu tanıyan yabancıların da dikkatini çekmiştir. Kendisini birkaç kez ziyaret etmiş olan Fransız gazeteci **Berthe Gaulis**, ikinci kez Türkiye'ye gelmeden önce Fransa'nın Fas Genel Valisi Mareşal Lyautey'e gönderdiği mektupta (26 Eylül 1922); *“yakında Ankara’ya dönüş hediyesi olmak üzere yanımda küçük bir bavul kitap götüreceğim. Çünkü orada tehalükle aranan şey budur”* diye yazmıştır. Sonraki yıllarda da kendisini yakından tanıyan ya da onun bilim ve sanatla ilgilendiğini öğrenen birçok yabancı yazar ve bilim adamı eserlerini ona sunmak için adeta birbirleri ile yarışmışlardır. Mesela, Kurtuluş Savaşı yıllarında onunla görüşmüş olan İngiliz gazeteci **Grace M. Elison**, bu izlenimlerini anlattığı **Turkey To-Day** adlı eserini 1 Ekim 1928'de, *“Türkiye Cumhurbaşkanı Son Ekselans Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya – Dostu olduğum Türk ulusuna ilişkin büyük anı!”* diye imzalayarak sunmuştur.¹²

¹² Kitabın Türkçesi için bakınız: *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası*, Çeviren, İ. Türek, Milliyet yayınları, 1973. Ş. Turan, a.g.e., s. 62 vd.

Nasıl Okurdu, Nasıl Çalışırdı?

Okumayı başlıca uğraş, kitabı da arkadaş edinen Mustafa Kemal Atatürk, saatlerini hatta günlerini okumakla geçiren bir insandı. M. Kemal Atatürk'ün okuma tutkusu, çocukluğunda oyundan daha çok zamanını alan, askeri okullarda dönemin baskılarına karşın uykusuz yatakhane gecelerini dolduran, savaşın en yoğun olduğu cephelerde bile etkinliğini sürdüren bir büyük tutkuydu. Kütüphanesinde okumakla geçen nice gecelerin sabaha uykusuz vardığına, birer akademik toplantı olan sofra görüşmelerinden, Boğaz'da yapılan motor gezilerine kadar çoğu konuşmalarının kitapla ve okuma ile ilgili olduğuna yakın çevresinde bulunanlar şahittir.

Atatürk'ün kitap okumadaki belirgin özelliklerinden biri, incelediği konuya ilişkin ya da ilgisini çeken konulardaki kitapları, sürekli bir okuma ile bitirmeden bırakmamasıdır. Atatürk'ün bu özelliğine değinen Falih Rıfkı Atay, *“Bir kitabı merak edince, koskoca bir cilt de olsa bitirmeden uyuyamaz veya pek az uyku aralaması ile okumaya devam ederdi”* derken, Afet İnan, *“O, herhangi bir kitaba başladığı zaman, kitap hacmi ne olursa olsun, bitirmeden elinden bırakmamıştır. Bir insan için normal addedilen çalışma saatlerini çok aşan bir zamana tahammülü daima olmuştur”* diyerek bu özelliğini vurgulamışlardır.

Atatürk'ün kütüphanesindeki kitaplardan birçoğunu elden geçirdiğini belirten Uluğ İğdemir, *“Atatürk bu kitapları bir süs olsun diye toplamamıştır. Çoğunu okumuş ve kenarlarına çeşitli işaretler koymuştur. Atatürk çok çabuk okuyan, okuduğu üzerine düşünen bir insandı. Rahmetli Aka Gündüz ‘Dikmen Kızı’ adlı romanını Atatürk'ün bir gecede okuduğunu kendisine söylediğini bize anlatmıştı”* diyerek ekliyor: *“48 saat uyumadan çalışabilen Atatürk'ün ilgi duyduğu bir eseri uyumadan bir hamlede bitirmesini doğal saymak gerekir.”*

Bu konuda Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri olarak uzun yıllar Atatürk'ün en yakınında bulunan Hasan Rıza Soyak şunları anlatıyor: *“Okumayı çok severdi; genel bilgisini sürekli olarak artırmaya çalışırdı. Zengin bir kütüphanesi vardı. Okuması da çalışması gibiydi; eline aldığı kitabı, eğer ilginç buldu ise bitirmeden bırakmazdı.*

Okuduğu kitaplarda, ileri sürülen temel fikirlerle güdülen hedefleri açıklık ve isabetle tespit ve gayet iyi özetlerdi.

Bir geziden Ankara'ya dönüyordum. Sabahleyin trenden iner inmez doğru Köşk'e gitmiş, özel hizmete bakanlara ne durumda olduğunu sormuştum; 'İki gün, iki gecedir ki durmadan kitap okuyor; yalnız birkaç kere banyo yaptı ve koltuğunda dinlendi' dediler.

İzin alıp yatak odasına girdim; beyaz keten gecelik entarisi ile, geniş koltuğuna bağdaş kurmuş, dinleniyordu; elinde bitirmek üzere bulunduğu kitap vardı, bana:

'Hoş geldin, otur bakalım... Elime bir tarih kitabı geçti... Bilmem ne zamandan beri okuyorum.' Dedi; hayretle sordum:

Yorulmadınız mı Paşam?

'Hayır; yalnız gözlerim yaşıyor, fakat onun da çaresini buldum. Birkaç metre tülbent aldurdum, işte gördüğün gibi parça parça kestirdim; ara sıra bunlarla gözlerimi kurulumuyorum.'

Bu konudaki bir başka anıyı da **"Atatürk'ün Uşağı İdim"** adlı kitabında Cemal Granda şöyle anlatıyor: *"Üçüncü gecedir ki Atatürk gözünü kırpmıyordu. Kütüphanede yere serili ayı postunun üstüne uzanıyor ve çalışıyordu. Notlarının arasına gömülmüştü. Yerler tarih kitaplarıyla doluydu. Sadece duş yapıyor, kurulanıp tekrar odaya kapanıyordu. Yemeğini bile kütüphaneye getiriyorduk."*

Bu çalışma temposu; gerçekte bunca büyük işleri başaran Mustafa Kemal Atatürk'ün genel çalışma temposu idi. Afet İnan'ın da belirttiği gibi, *"Atatürk çalışma hayatında yorulmaz bir kudrete maliktir."* Zaten, birçok insanı bugün hayrete düşüren *"57 yıllık bir ömre bu kadar çok işi nasıl sığdırabildiği"* sorusunun cevabını da işte bu çalışma temposunda aramak lazımdır.

Uluğ İğdemir, Atatürk'ün yoğun okuma ve çalışmalarından bir örnek olarak, bir kongre öncesi çalışmalarını şu şekilde anlatıyor: *"1937 İkinci Tarih Kongresi, bu kongreye çağrılan 25 kadar yabancı bilginin de katılımıyla milletlerarası bir kongre karakterini kazanmıştı. Kongreye yerli ve yabancı 90 kadar bilim adamı bildiri sunmuştu. Kongreden önce gönderilen bu bildirilerin tümünü Atatürk okumuş ve hepsi hakkındaki düşüncelerini ayrı ayrı bildirilerin altına yazarak Kurum'a geri göndermiştir. Bunlardan 10-15 bildiriye bir gecede okuduğuna şahit olmuşuzdur.. Atatürk konulara böyle sarılır ve bu güçle çalışırdı."*

Falih Rıfki Atay'ın da belirttiği gibi; Atatürk'ün “*kitap okuyuşu da nutkunu yazışı gibiydi. Başladı mı eser kaç cilt olsa bitirirdi... Erişmek ihtirası ile yanar, bu yanış onda bütün tabii insanlık zaafalarını silip süpürürdü.*”

Atatürk'ün kitap okumada dikkat çeken önemli bir özelliği de okuduğu kitabın önemli bulduğu yerlerini kendine özgü işaretlerle belirlemesi, satır altlarını çizmesi ve sayfa kenarlarına notlar almasıdır. Afet İnan bu konuda şunları söylüyor:

“Atatürk kitapları mutlaka masa başında okumuş, elinde kırmızı mavi uçlu kalemle, bazen kitap üzerine çizgi ve işaretler yapmış, bazen de kurşun kalemle kağıtlara notlar almıştır. Yeni köşkte kütüphanesindeki yazı masasında oturduğu pek nadirdir. Daha ziyade orta yerdeki uzun ve geniş masanın üzerine çeşitli kitap ve lügatleri dizdirir, karşısında saat, yanında sigara kutusu bulunurdu. Sık sık içtiği kahve, uzun çalışmalarına biraz fasıla verdirebilirdi. Çalıştığı yerdeki kitapların yerleri değişmemeliydi.

Kitap, lügat ve broşürlerin hemen her gece taşındığı bir yer daha vardır: Köşkün yemek salonu. Yemek salonunun demirbaş eşyalarından biri, bilhassa 1935'ten sonra, elektrikle döner geniş bir kara tahtadır. Bu gece toplantılarında, konuşulan mevzuun mahiyetine göre kütüphaneden kitaplar gelir, pasajlar okunurdu.

Velhasıl kitap hangi konuda olursa olsun Atatürk'ün fikir ve hayatı için değerli bir varlık mahiyetindeydi. Atatürk'ün hayatında iyi ve öğretici kitabın yeri daima büyük olmuştur.

Bu çalışmalar yanında mesela hükümetin iktisadi meseleleri üzerinde titizlikle durduğu, onları okuyarak ilgililerden izahat aldığı ve yazılar üzerinde işaretler yaparak mütalâasını söylediği olmuştur.”

Yine Afet İnan, ekonomik konularla çok yakından ilgilenen ve bu konuyu devletin başlıca ödevlerinden biri olarak değerlendiren Atatürk'ün, 1933 tarihli Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı raporlarını okurken yaptığı işaretlemeleri, “.... Soru işaretleri; dikkat demek olan ‘D’ harfi ve bazen de bir iki kelime” olarak tanımlamaktadır.

Afet İnan'ın belirttiğine göre, “*Onun dikkatle okuduğu kitapları, siz okuyacak olsanız işaretlemiş olduğu şekilleri bilmiş olursanız, kitabın bütün enteresan taraflarının belirtildiği meydana çıkar.*”

Atatürk'ün genellikle kırmızı ve mavi renkli kalemlerle, “*metin kenarını işaretlemek adeti olduğu için, kitapları nasıl dikkatle okumuş olduğunu bu renkli işaretlerden*” anlamak mümkündür. Onun kitap okurken koyduğu işaretler ve bunların anlamları şu şekildedir:

“**xx**” önemli, “**xxx**” çok önemli, “**müh.**” mühim, “**ç. müh.**” çok mühim, “**D.**” Dikkat, “**?**” belirtilen fikri kabul etmiyor ya da şüpheli görüyor.

Cümlelerin altını bazen kırmızı, bazen de mavi kalemle çizmiştir. Kırmızı kalemle çizdikleri, fikri kuvvetli bulduğu ve kendisinin de katıldığı; mavi kalemle çizdikleri ise o fikri beğenmediği anlamına gelir.¹³

Yapılan bir incelemede Atatürk'ün 210'u Çankaya'da, 490'ı Anıtkabir'deki özel kitaplıklarında bulunan toplam 700 kitabı işaretlediği ve notlar koyduğu tespit edilmiştir.¹⁴

Özel Kütüphanesi

Okumaya bu kadar düşkün olan ve güçlü bir düşünce adamı, fikir adamı olarak kendi ve milletinin hayatını şekillendiren Mustafa Kemal Atatürk; çok önemli bir özel kitaplığa veya özel kütüphaneye sahipti. Onun görev yaptığı cephelere giderken bavullarla kitap taşıdığını, düzenli bir ev hayatı yaşarken de aynı zamanda bir çalışma odası olarak kullandığı mutlaka iyi bir kütüphane odası hazırlattığı, nihayet yurt gezilerine çıktığı zaman o şehirlerin kütüphanelerinden kitaplar getirterek okuduğunu biliyoruz.

Kitaba olan ilgisi nedeniyle Çankaya'da pembe boyalı yeni köşk yapılırken Afet İnan'ın belirttiğine göre, mimarlardan iki şey istemişti: Büyük ve ferah bir yemek odası; üzerine büyük haritaların serileceği geniş

¹³ Atatürk'ün çalışma ve okuma şekli ile ilgili bilgiler şu iki eserden alınmıştır: Y. Vurkaç, *Atatürk ve Kitap*, Milliyet Yayınları İstanbul, 1985, s. 81-85. S. Borak, *Atatürk ve Edebiyat*, Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul, 2004, s. 164-165. Atatürk'ün okuduğu kitaplara koyduğu işaret ve notlar Anıtkabir Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Müzesi'nde görülebilir. Bunlar Anıtkabir Derneğinin yayınladığı, *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar C: 1-24* (Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001) isimli yayında da bulunmaktadır.

¹⁴ *Atatürk'ün Kitaplığı*, Cumhurbaşkanlığı, Kardelen Ofset, Ankara, 2006, s. 33.

bir masanın da konulacağı büyük bir kütüphane. Çünkü bu bölümlerin onun günlük hayatında çok önemli yeri vardı. “Çankaya sofrası” veya “Çankaya fikir sofrası” olarak anılan yemek esnasında çok değişik meseleleri yetkililer, uzmanlar ya da çağrılan bilim, sanat adamları ile görüşüp tartışmasına elverişli geniş bir yemek salonu gerekiyordu. Öte yandan kendisi günün büyük bölümünü kütüphanede okuyarak ve çalışarak geçirmekteydi. Fakat eski Kuleli Köşk mevcut kitapları almaz olmuştu. Böylece yeni köşkte rafları tavana kadar yükselen 2 bölmeli büyük bir kütüphane salonu yapılmıştı. Bu bölüm gül bahçesine baktığından, okuma zevkini artıran bir özellik de taşımaktaydı.

Kütüphanecisi Nuri Ulusu anılarında Kütüphane'nin genişletilmesi hakkında şunları anlatıyor:

“Atatürk'ün Kütüphanesi, Çankaya'da eski köşkünün içinde, köşe bir odaydı. Bir kısmı camlı, bir kısmı da kapalı dolaplarla kaplıydı. Her konuda, yani askeri, tarihi, edebi, hukuk kitapları, ama en çok tarihi kitap bulunurdu.

Benim çalışmaya başladığımın ikinci yıllarıydı, tahminen 1929 gibi, Fransızca kitaplara çok merak salmıştı. Fransa'dan özel olarak getirtilen bu kitapların hemen hemen çoğu tarihle ilgili kitaplardı. Bu kitaplar öylesine çok geliyordu ki adeta kütüphanede yer kalmamaya başlamıştı. Bir gün içeri girdi ve benim kitaplara yer bulmam için yaptığım adeta boğuşmayı görünce ‘Nuri, oğlum ne bu telaş, kitaplar içinde kaybolmuşsun’ deyince ben de ‘Paşam koyacak yer zor buluyorum, siz istediğiniz zaman zorlanmaktan korktuğum için tasnif için çalışıyorum ama zor oluyor. Acaba ilave bir kitaplık yapılması mümkün olur mu?’ deyince şöyle bir durdu, düşündü, sonra ‘sen şimdi kahvemi söyle de bir düşünülelim’ dedi. Hemen kahvesini söyledim kaldığı yerden kitabını okumaya başladı, kahvesini içti, okudu, okudu.

Akşama doğru yerinden kalktı ve bana doğru, ‘Nuri, oğlum sen doğru düşündün, şu bitişik kule odasına ilave bir kütüphane yapalım, sen de şöyle rahat rahat çalış bakalım’ deyince sevinçten adeta uçacaktım. ‘Sağ olun Paşam, hakikaten çok faydalı olacak’ demem üzerine, ‘ama burası gibi içimi sıkıcı koyu renklerde olmasın, açık zevkli ve geniş çalışma alanlı olsun, rahatça kitabımı hatta haritalarımı açabileyim. Hemen gerekli talimatımı ilet başlasınlar, sen de her gün başlarında ol, yanlış bir şey yapmasınlar, tamam mı? Hadi yallah’ diye talimatını verdi.

Kütüphaneden koşarcasına çıktım, sofraya şefimiz İbrahim'e ilk müjdeyi verdim. O da çok memnun oldu. 'Aferin be Nuri, iyi iş becerdin' diye tebrik etti. Hemen gerekli çalışmalar başladı. Mimarlar gerekli çizimleri yaptılar, ben de Atamın istediği özellikleri tek tek not ettirdim. Sonunda güzel bir dekorasyon planını kendisine sundular. Koyu renk istemediği için ahşaplar meşe ağacından siyah ve beyaz boyamalı kaplamalı olarak tensip olmuştu. Atatürk renkleri de kendi seçmişti. Ferah olmasını istedi. Ayrıca bazı zamanlar haritaları açarak uzun uzun harita üzerinde çalışmalarda yaptığı için bir de masa yaptırmıştı.

Bu yeni kütüphane ve çalışma ortamı Paşamı ve beni de rahatlatmıştı. Bu yeni bölüme yeni kitaplarımızı taşımıştık. Eskileri, eski kütüphanede bıraktık.

Bilahare yeni Pembe Köşk yapılırken Atatürk yine kütüphanemiz ve çalışma mekânı için mimarlara özel talimatlar vererek çok üzerinde durmuştu. Çünkü zamanının çoğu kütüphanede çalışmakla geçirdi. Bu sebeple benim de ısrarım ile yeni Pembe Köşk'ün Kütüphanesi bayağı güzel ve kullanışlı oldu. Tavana kadar raflar ve yan bölümde kalın kadife perdeyle ayrılan özel ayrı bir çalışma bölümü yapılmıştı.

Bu son durumdan sonra kütüphanemiz çok rahatladı. Kitapları yerli yerine gayet rahatlıkla yerleştirdim. Sıkıntımız şimdilik bitmişti, ileride ne olur bilemezdik. Çünkü o kadar çok kitap ismarlar ve o kadar çok hediyeye kitap gelirdi ki; ama maalesef ömrü vefa etmedi.”¹⁵

Atatürk bugün Müze Köşk binasına 1921 yılında taşınıp, 29 Ekim 1923 gününde Cumhurbaşkanı olarak üstlendiği Yeni Türk Devleti ve Cumhuriyet Kurumlarının kuruculuğu gibi tarihi görev ve sorumlulukları yerine getirirken, bir yandan da tam anlamıyla ve sıfırdan oluşturduğu Kitaplığı'nda, büyük bir ulusun yönetimini biçimlendirmek için başvurulabilecek hemen her konuda esere yer vermiştir.

Tarih kitaplarından dini kitaplara, yönetim kitaplarından askerlik sanatına edebiyattan sosyolojiye, fen bilimlere gerekli olan ne varsa, büyük bir özenle derlenip değerlendirilmiştir. Kitaplık oluşturulurken, yoğun olarak İstanbul'daki devlet kitaplıklarından, Fransız, Rus, Alman, İngiliz edebiyatından ve Cumhuriyet'le birlikte büyük bir atılım içine giren ve

¹⁵ Atatürk'ün Yanı Başında, Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları, Derleyen: M. Kemal Ulusu, Doğan Kitap, 2009, s. 51-52.

aydınlanma hareketine dönüşen Türk edebiyatından eserler aralıksız izlenip kitaplığa kazandırılmıştır.

Bir yabancının Atatürk Müze Köşkü'nü ziyaret ettikten sonra Müze anı defterine içtenlikle yazdığı “*Büyük Atatürk, bu kadar küçük binadan, bu kadar büyük bir ulusu nasıl yönettiniz...*” cümlesinde ifade ettiği gibi; Atatürk'ün 1921-1932 yılları arasında hem konut, hem Cumhurbaşkanlığı Makamı olarak kullandığı ve bugün “Atatürk Müze Köşkü” olarak adlandırılan yapı, toplam 500 metrekare dolayındadır ve iki kattan oluşmaktadır.

İşte, fiziki alanı küçük, ama ruhu ve tarihsel niteliği son derece büyük bu evin en görkemli alanı “Kitaplığı” olmuştur. Türkiye'nin, tüm tarihi yapıları içinde böylesine etkileyici, böylesine farklı ve çekici başka bir alan bulunduğunu söylemek güçtür. Çünkü bu odada Cumhuriyet kurulmuştur ve Büyük Nutuk yazılmıştır. Burası bir okuma ve bir bilgi üretme, milli vizyon belirleme, milli inkılapların fikir temellerinin hazırlama yeri olmuştur.

Atatürk'ün, kitapları temel kaynak olarak görüp, tüm yönetim ve halk kitlelerine bu yönde milli bir ruh ve yaşam biçimi aşılama çabasında olduğunu belirtmek gerekir. Bu tutumun, Cumhurbaşkanlığı Kitaplığı'nın da temelini atma, alt yapısını, hatta felsefesini oluşturma gibi ayrı ve özel bir yeri bulunmaktadır.

Atatürk Kitaplığı'nın ilk çekirdeğini İstanbul'dan saraylardan seçilip getirtilen devlet yönetimine ilişkin seçme eserler oluşturmuştur. Ardından kimi resmi kurumlardan ilgili kitaplar derlenerek kitaplık zenginleştirilmiştir. Atatürk, gerek gördüğü ve önemseydiği eserleri, doğrudan almak ya da aldırarak yollarıyla Cumhurbaşkanlığı'na kazandırmıştır. Bir dönem, Paris'ten oldukça yüksek sayıda, dönemin en saygın eserleri getirtilmiş, bunu dünyanın önemli kültür ve yayın merkezleri izlemişlerdir.¹⁶

Emekli Büyükelçi Dr. Bilal Şimşir, konuyla ilgili çok önemli bir bildirisinde Atatürk'ün yurt dışından getirttiği kitaplarla ilgili yazışmaları Londra, Paris, Roma ve Viyana Büyükelçiliklerimiz arşivlerinde bularak incelemiştir. Sayın Şimşir şunları söylüyor:

“Bu yazışmalar arasında bir nokta özellikle dikkat çekicidir. O da şudur: Atatürk, yurt dışından sürekli olarak kitap sipariş etmiştir.

¹⁶ Atatürk'ün Kitaplığı, a.g.e., s. 15-21.

Elçiliklerimiz aracılığıyla, yurt dışından kitap sipariş eden tek Türk devlet adamı Atatürk olmuştur. Atatürk'ten başka, bir padişahın, sadrazamın, cumhurbaşkanının ya da devlet adamının kitap sipariş ettiğini gösteren herhangi bir belgeye rastlamadım. İngiltere'den tavus kuşu yumurtası bile sipariş etmiş padişahlar gördüm. Ama kitap sipariş eden tek devlet adamı Atatürk olmuştur... Yalnız bu gerçek bile, Atatürk'ü öteki devlet büyüklerimizden ayırt etmeğe yeter ve onun kitap sevgisini açıkça kanıtlar.

Atatürk'ün yurt dışından sürekli kitap siparişleri, onun ömrünün özellikle son on yılına rastlıyor. Bu dönem aynı zamanda, kültür alanında atılımlar dönemidir. 1928'de yeni Türk harflerinin kabulü, ertesi yıl Millet Mektepleri'nin açılması ve okuma – yazma seferberliğinin başlamasından sonra, 1931'de Türk Tarih Kurumu, ertesi yıl Türk Dil Kurumu kurulmuş ve Halk Evleri açılmıştır. 1933'te Üniversite Reformu yapılmıştır. İstanbul Darülfünunu üniversiteye dönüştürülmüştür. 1934'te İstanbul Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü öğretime başlamıştır. Aynı yıl müzeler teşkilatına, milli musiki ve temsil akademisi teşkilatlarına dair yasalar çıkartılmıştır. 1935'te Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi açılmıştır. Kurultaylar toplanmakta, araştırmalar yapılmaktadır. Kısacası, yurttan bir kültür seferberliği vardır. Atatürk bu seferberliğin merkezindedir ve bunun itici gücüdür.

İşte bu dönem içinde Atatürk, kendisini sistematik olarak ilme, okumaya verir ve yurt dışından sürekli kitap sipariş eder... Atatürk özellikle hukuk ve tarih üzerine eğilmektedir. Siparişler birbirini izler. Paris Büyükelçimiz (Ali Fethi Okyar), istenen kitapları buldurup hemen Çankaya'ya postalar. Arkasından yeni siparişler gelir... Atatürk, kitap işini sıkı takip etmektedir. Kitaplar gelir gelmez incelenmekte, eksik kalan dönemlerle ilgili yeni kitaplar sipariş etmektedir...

Dikkati çeken bir diğer nokta şudur ki Atatürk bu kitapların paralarını kendi bütçesinden ödemektedir. Kimseye yük olmak niyetinde değildir. Fethi Bey ile Atatürk çok eski dostturlar. Büyükelçi eski dostu Cumhurbaşkanının istediği kitapları seve seve ödeyebilir. Ama Atatürk buna meydan vermemektedir. Ödenmek üzere faturasını istemektedir. Fethi Bey'i gücendirmemek için de onun gönlünü almaktadır: 'Muhabbetle gözlerinden öpmektedir.'

*Fethi Bey, faturaları Çankaya'ya gönderir ve kitapların paraları Atatürk'ün kendi özel bütçesinden ödenir...”*¹⁷

Kitaplarla ilgili olarak Atatürk'ün ölümünden sonra üç önemli envanter çalışması yapılmıştır. Bunların ilki Atatürk'ün ölümünden hemen sonra (30 Aralık 1938) başlanan “Tereke Sayımı”dır. İkincisi 1973 yılında Milli Kütüphane Genel Müdürü Dr. Müjgan Cunbur başkanlığında bir komisyon tarafından Cumhurbaşkanlığı ve Anıtkabir’de korunan Atatürk Kitaplığı’nda yapılan bir çalışma ile hazırlanan “Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu”dur. Nihayet üçüncüsü de Atatürk'ün doğumunun 125. yılı anısına, 2006 yılında Cumhurbaşkanlığı tarafından “Atatürk'ün Kitaplığı” adı altında yapılan geniş kapsamlı ve karşılaştırmalı bir çalışmadır. 2004’te başlanan bu çalışma Atatürk'ün okuduğu ve yazdığı kitaplara ilişkin bibliyografik bilgiler içermesi yanında, onun yaşama gözlerini yumduğu tarihte kitaplığında bulunan eserlerin neler olduğu ve günümüzde nerede bulduklarının tespitini içermektedir. 552 sayfalık eserde bu tespitlerin “Tereke” kayıtlarından hareketle başarılı bir şekilde yapıldığı görülmektedir.

Atatürk'ün Özel Kütüphanesi’ndeki kitapların sayısı Tereke kayıtlarına göre, 4.433 sayıda, 7.338 parça; Katalog’a göre ise, 4.289 sayıda, 10.000 bibliyografik künye olarak tespit edilmiştir.

Atatürk'ün özel kütüphanesinde yer alan kitaplar bugün iki önemli müze-mekânda muhafaza edilmektedir: Çankaya Atatürk Kitaplığı (Cumhurbaşkanlığı Müze Köşk), Anıtkabir Atatürk Kitaplığı (Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Müzesi). Çankaya Atatürk Kitaplığı’nda 2.068, Anıtkabir Atatürk Kitaplığı’nda ise 2.151 olmak üzere toplam 4.219 adet kitap kayıtlıdır.¹⁸

Atatürk'ün oluşturduğu özel kitaplığındaki süreli yayınlar dışındaki kitapların değişik bilim dallarındaki dağılımı da onun ne kadar geniş bir

¹⁷ Bilal Şimşir, “Atatürk'ün Kitap Sevgisi”, *Atatürk Dönemi -İncelemeler-*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 252-262. Bu araştırma önce, Erciyes Üniversitesi’nin Kayseri’de düzenlediği *Atatürk, Kültür ve Eğitim Semineri*” (29 Kasım 1982)’ne bildiri olarak sunulmuştur. Yukarıda sözü edilen yazışmalar metinde yer almaktadır. 1924 yılında Atatürk'ün kitap siparişi ile ilgili iki belge için ayrıca bakınız: *Atatürk'ün Kitaplığı*, a.g.e., s. 21.

¹⁸ *Atatürk'ün Kitaplığı*, a.g.e., s. 20.

yelpazede bilgi edinmek ve böylece kendisini sürekli yenilemek istediğini göstermektedir. 1973'te yayımlanan **Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu'na** (Milli Kütüphane Yayını) göre kitapların bilim dallarına göre dağılımı TABLO: 1'de verilmiştir.¹⁹

Atatürk'ün özel kütüphanesinde yer alan kitapların sayıca durumu aynı zamanda onun ilgi alanı veya uğraştığı konuların önem derecesini de göstermektedir. Bu anlamda bakıldığı zaman, “**Tarih**” ön planda, bunun içinde de “**Türk dünyası tarihi**” ilk sırada yer almaktadır. Bu sıralama TABLO: 2'de gösterilmiştir.

Atatürk'ün Özel Kütüphanesi Kataloğu'nda 106 konu başlığı altında toplanan (ve 102 konu başlığında künye sayısı alan) kitapların bütünü dikkate alındığında, TABLO: 2'de kitap sayıları belirtilen konuların kütüphane genelindeki ağırlıkları, Atatürk'ün yaşamı boyunca ve yeni Türkiye'nin kuruluşundaki yüce çabaları içinde hangi konulara ağırlık verdiğinin bir göstergesi de olmaktadır. Bu dökümün ortaya koyduğu ilginç bir sonuç da edebiyat alanındaki kitapların, Atatürk'ün temel ilgi ve inceleme alanına giren kitapları izleyen bir çoklukla, kütüphanede yer almış olduğudur.

TABLO: 2'deki döküme alınmayan ve kütüphanenin yaklaşık % 37'sini oluşturan 1.576 kitap ise, 82 konu başlığına dağılarak kütüphanede yer almaktadır.²⁰

Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu'nda verilen bilgilerden biri de kitaplar üzerinde bulunan işaret ve notların ayrıntılı olarak dökümüdür. Yukarıda “nasıl okurdu?” sorusuna cevap ararken de belirtildiği gibi, çoğunun Atatürk tarafından konulduğunu bildiğimiz bu işaret ve notlara göre yapılan bir tasnif ise, Atatürk'ün okurken hangi konulardaki kitaplar üzerinde ve o kitaplardaki hangi bölümler üzerinde önemle durduğunu belirlemek açısından yararlı olacaktır.

Katalogdaki bilgiler veri olarak alındığında, Atatürk'ün kütüphanesinde 194'ü işaretli, 9'u notlu ve 101'i işaretli-notlu olmak üzere, 304 işaretlenmiş kitap bulunmaktadır. Bu kitaplardan 192'si Fransızca, 91'i Türkçe, 9'u

¹⁹ Düzenleme onlu Dewey sistemine göre yapılmıştır. Yüzde değerleri, grubun, toplam kitap sayısı geneline olan oranıdır. Tablo'da alt konular, kitap sayısının fazlalığına göre sıralanmıştır. Bu konuda bakınız: Y. Vurkaç, a.g.e., s. 67-68.

²⁰ Y. Vurkaç, a.g.e. s. 69-70.

İngilizce ve 12'si Almanca, başta olmak üzere diğer yabancı dillerde basılmıştır. Fransızca kitapların çoğu yalnızca işaretlenmiş iken, Türkçe kitaplarda notlu ve işaretli kitap sayısının daha çok olduğu görülüyor. Bu şekilde olan 304 kitabın dökümü TABLO: 3'te verilmiştir.

TABLO: 3'de "Değişik Konular 1" ve "Değişik Konular 2" olarak gösterilen kitapların konuları, dilleri ve sayıları da şu şekildedir: Eğitim, ders kitapları, psikoloji, genel dil bilimi, Türk tiyatrosu, başka diller edebiyatı, biyografi, Latince, Hıristiyan olmayan dinler ve mühendislik konularında, 11'i Fransızca ve 9'u Türkçe olmak üzere her konuda ikişer kitaptan 20 kitap ve kamu yönetimi, sosyal refah, karşılaştırmalı dil bilimi, din, felsefe sistemleri, metafizik, estetik, kütüphanecilik, heykeltıraşlık, müzik, güzel sanatlar, dinlenme ve eğlence, edebiyat, Türk romanı ve hikâyesi, Türk edebiyatından çeşitli eserler, Türk edebiyatı tarihi, İngiliz edebiyatı, Afrika tarihi ve kimya konularında 5'i Türkçe, 10'u Fransızca ve 4'ü öbür dillerde olmak üzere, belirtilen her konudan birer kitaptan 19 kitap daha işaretli ve veya notlu kitaplar içinde yer almaktadır.²¹

Atatürk'ün özel kütüphanesinde dikkat çeken bir diğer husus da imzalı hediye kitapların varlığıdır. Kütüphanede her dilden, çoğu yazarı, çevirmeni ya da yayıncısı tarafından armağan edilen çok sayıda kitap bulunmaktadır. Bunlar arasında; Finlandiya Hükümeti'nin armağanı olan bir kitap, İngiliz Kralı'nın ithafı ve çevirmen imzalı bir kitap, F. Von der Goltz imzalı bir kitap ile İsmet Paşa ve Fevzi Çakmak imzalı kitaplar da bulunmaktadır. Ayrıca, yukarıda bir vesile ile bahsettiğimiz, Fransız kadın gazeteci Berthe Georges-Gaulis imzalı dört kitap ile İngiliz kadın gazeteci Grace M. Ellison imzalı bir kitap vardır.²²

Birikimin Yansıdığı Alanlardan Biri: Gazetecilik Merakı

Mustafa Kemal Atatürk, daha Harbiye'deki öğrencilik yıllarından başlayarak "gazetecilik" merakı olan ve zaman zaman "başyazarlığa" uzanan bir çizgide düşüncelerini önce yakın çevresindekilere, sonra da kamuoyuna ulaştırmaya çalışan bir insandı. Onun bu konudaki çalışmalarını, yetişmesi ve kişiliğinin şekillenmesi çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir.

²¹ Atatürk'ün okurken işaret ve not koyduğu bu kitapların listesi için bakınız: Y. Vurkaç, a.g.e., s. 72-79.

²² Y. Vurkaç, a.g.e., s. 79-80.

Öğrencilik yıllarında güzel yazı yazma ve konuşmaya eğilim gösteren Mustafa Kemal, “gazetecilik ve yazarlığın içinde ikinci bir meslek gibi yeşermiş ve dalgalanmış” olduğunu söylemiştir. Yazmış olduğu Anafartalar Savaşı'na ilişkin bir tarihçeyi Sabiha Gökçen'e verirken bu konuyu şu şekilde açıklamıştır:

“Doğrusu, yazmak, yazabilmek ve görüşlerini başkalarına, geniş okuyucu kitlelerine iletmek ne kadar güzel bir şeydir kim bilir? Bunun içindir ki ben yazarları, gazetecileri, sanatçıları çok ama pek çok sever ve takdir ederim.

Çocukluğumda henüz ilkokul sıralarında öyküler karalamaya niyet ettim, ama olmadı. Daha sonraları askeri okulda gazeteciliğe iyiden iyiye merak sardım. Diyebilirim ki gazetecilik ve yazarlık içimde bir ikinci meslek gibi yeşermiş, dalgalanmıştı.

Şimdi bir soru gelebilir Gökçen aklına, klasik bir soru: Asker olmasaydınız, devlet adamı olmasaydınız, gazeteci ya da yazar olur muydunuz? Hiç şüphen olmasın, bu mesleğe girerdim. Üstelik yazarlık da gazetecilik de bir asker kadar, bir devlet adamı kadar, bir eğitimci kadar sorumluluk isteyen kutsal mesleklerden biridir. Fikirlerdir ki insanları ya karanlığa ya da aydınlığa götürürler. Üstelik bir yaratma mevzuubahistir. Buna, mesleğin kendine özgü heyecanını da eklersen, bana hak verirsin.”²³

M. Kemal henüz genç bir Harbiye öğrencisi iken, bazı arkadaşları ile birlikte bir el gazetesi çıkarmış, bu gazete ile istibdat yönetimine karşı savaş açmıştır. Bu gazete okulun dört duvarı arasında kalacaktı, ama pek kısa bir süre sonra imparatorluğun her köşesine yayılacak olan subay adaylarına özgürlük fikrini aşılacaktı. Bu görevi başta M. Kemal olmak üzere Ömer Naci, Ali Fuat (Cebesoy), İsmail Hakkı (Muhittin Baha Pars'ın ağabeyi) ve diğer birkaç arkadaş üzerlerine almışlardı.

Harp Okulu'nda çekirdeği atılan bu duvar gazetesi ancak üç sayı kadar çıkarılabildiği görülmüştür. Harp Okulu'nda M. Kemal'in liderliğinde çıkarılan bu el gazetesi aynı amaçla Harp Akademisi'nde de çıkarılmaya devam edilmiştir. Lider yine M. Kemal'dir. Gazete, Harp Akademisi birinci sınıfının yanında veteriner subaylarına ayrılmış bulunan odada (veteriner dershanesi) gizlice hazırlanmıştır. Gazete'nin amacı edebi olmaktan çok, siyasidir ve orduda

²³ Ş. Turan, *Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, s. 694.

önemli görevler alacak olan kurmay subayları muhatap almaktadır. Harbiye ve Akademi aynı bina içinde olduğu için de Harbiyelilere de dağıtılmaktadır. Fakat bir gün gazeteyi hazırlayan ekip, Okul Nazırı Ali Rıza Paşa tarafından suçüstü yakalanmıştı. Namuslu ve vicdanlı bir insan olan Ali Rıza Paşa öğrencilere nasihat etmiş, ceza vermemiştir.²⁴

Mustafa Kemal'in "gazeteciliği" ile ilgili önemli bir anı da Trablusgarp'a gidişleri ve oradan dönüşleri sırasında yaşanmıştır. İtalyanların 28/29 Eylül 1911'de Trablusgarp'a saldırmaları üzerine, Osmanlı Devleti müdahale imkânı bulamayınca, vatansever bazı subayların gönderilmesine ve yerel aşiretlerin örgütlenerek İtalyanlara karşı mücadele edilmesine karar verilmişti. Teşkilat-ı Mahsusa tarafından gizlice Trablusgarp'a götürülen M. Kemal ve arkadaşlarına başka kimlikler ve meslekler bulunmuştu. Mustafa Kemal giderken ve dönerken pasaportunun "meslek" hanesine "gazeteci", adını da "Mustafa Şerif" yazdırtmıştır.

M. Kemal, gidişi sırasında 17 Ekim 1911 (İskenderiye)'de İstanbul'daki Fuat Bulca'ya; 15 ve 28 Kasım 1911 (İskenderiye)'de Selanik'teki Salih Bozok'a yazdığı mektuplarda Mustafa Şerif takma ismini kullanmıştır. Yine İskenderiye'de bulunan Nuri Conker de Selanik'teki Salih Bozok'a yazdığı 15 Kasım 1911 tarihli mektupta Mustafa Kemal'den "bizim Şerif" diye bahsetmekte idi.²⁵

Derne'de gözlerinden rahatsızlanan M. Kemal, çocukluk arkadaşı ve akrabası aynı zamanda Trablusgarp'ta birlikte görev yaptığı Fuat Bulca ile Viyana'ya dönecekti. Grup Komutanı Binbaşı Enver Bey (Enver Paşa) pasaport ve para meselelerini halletmekle Teşkilat-ı Mahsusa lideri Eşref Beyi (Sencer Kuşçubaşı) görevlendirdi. Eşref Bey'in "Hangi mesleği tercih edersiniz? Pasaportta ne olduğunuzu kaydettireyim?" sorusu üzerine, Eşref Beyin çadırında yatağa uzanmış olan M. Kemal, düşünmeden "gazeteciliği" cevabını verdi. F. Bulca bu sahnenin devamını anılarında şu şekilde anlatıyor:

²⁴ S. Borak, *Atatürk ve Edebiyat*, s. 87-90.

²⁵ Bu mektuplar için bakınız: U. Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, s. 13-14. S. Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul, 2004, s. 28-31 ve 44 vd.

“Bu onun gerçekten sevdiği bir işti: Güzel yazar, güzel konuşurdu... Fakat hemen ilave etti:

- Eğer Eşref Bey pasaporta böyle bir meslek yazdırtmayı muvafık görürse...

Eşref Bey hemen cevap verdi:

- Ne demek. Elbette muvafık görürüm. Lisan bilirsiniz, güzel yazar güzel konuşursunuz. Her halde bizim Bab-ı Ali mensuplarını aratmazsınız.

Hep beraber güldük. Ve ikimiz de, Viyana yolculuğunda birer ‘gazeteci’ idik. Anlaşılan o devirde, gazeteci demek kâfi geliyordu. Çünkü pasaportumuzda hangi gazetenin mensubu olduğumuz kayıtlı değildi amma, yolda Mustafa Kemal böyle bir sual karşısında kalırsak ne cevap vereceğimizi de düşündü. Beğendiği gazetenin adını söyleyip bir münakaşaya vesile olmak istemem. Fakat bu beğenilen isimde, hür ve serbest ruhunun izlerine rastlanabilir.”²⁶

Mustafa Kemal'in gazetecilik merakı **Minber Gazetesi** ortaklığı ile daha ciddi bir merhaleye taşınmıştır. M. Kemal Paşa Ali Fethi (Okyar) Bey ile birlikte bu gazetenin ortakları arasındadır. 1 Kasım 1918'de yayım hayatına başlayan Minber Gazetesi'nin imtiyaz sahibi İstanbul Milletvekili Ali Fethi (Okyar) Bey; mesul müdürü de Dr. Rasim Ferit idi. Sonradan milletvekili olan Dr. Rasim Ferit, M. Kemal'in İstanbul'da bulunduğu sıralarda sık sık görüştüğü bir arkadaşı idi. Gazetenin çıkış hazırlıkları 1917 yılı içinde başlamıştır. Aynı yılın 7 Ekim'inde, 7. Ordu'dan istifa ederek İstanbul'a dönen Mustafa Kemal, Cemal Paşa tarafından Halep'te satılan taylarının satışından elde ettiği para ile Minber Gazetesi'ne ortak olmuştur.

Minber Gazetesi, hemen her sayısında özgür kuruluşları, adalet, özgürlük ve eşitlik ilkelerini savunmakta, özellikle basın özgürlüğü üzerinde önemle durmaktadır. Gazetede “*Mustafa Kemal*” imzalı hiçbir yazı yoktur. Fakat Mustafa Kemal'e ait birçok aktüel haberi röportaj, kendi mektuplarından aktarmalar vardır. Kesin olarak tespit edilememiş olmakla birlikte, Gazetede “Hatip” mahlası ile yazılan yazılar M. Kemal tarafından kaleme alınmıştır.

²⁶ Çok fazla bilinmeyen bu anekdot için bakınız: C. Kutay, *Trablus-Garp'de Bir Avuç Kahraman*, Tarih Yayınları Müessesesi, İstanbul, 1963, s. 59-60.

Ali Fethi Okyar, anılarında gazeteyi çıkarma fikrinin Mustafa Kemal tarafından kendisine telkin edildiğini; gazetenin “*Minber*” (Kürsü) ismini de M. Kemal’in bulduğunu anlatmaktadır. Mustafa Kemal’in, arkadaşı Nuri Conker’in “**Zabit ve Kumandan**” ismiyle yazdığı kitaptan hareketle 1914’te tamamladığı “**Zabit ve Kumandan İle Hasbihal**” isimli kitabı da 1918’de *Minber Gazetesi*’nin matbaasında basılmıştır.

Minber Gazetesi, 1 Kasım 1918’den itibaren 22 Aralık 1918 gününe kadar 51 sayı çıktıktan sonra kapanmıştır.²⁷

M. Kemal Atatürk, gazete işinin peşini bırakmayacak, Sivas’ta Milli Mücadele’nin sesi olacak bir gazete çıkartacaktır: **İrade-i Milliye**. Bu gazete, Heyet-i Temsiliye’nin Ankara’ya gelmesinden sonra da **Hakimiyet-i Milliye** ismiyle yayın hayatına devam edecektir. Anlaşılacağı gibi, her iki gazetenin adı da Atatürk’ün “*demokrasi*” özlemi ve inancını yansıtmaktadır.

Atatürk’ün gazeteci kimliği ve merakı konusunda üzerinde durulması gereken bir diğer husus da yazdığı veya “*dikte ettirdiği baş makaleler*”dir. Atatürk, Cumhurbaşkanlığı döneminde çözmeye çalıştığı dış diplomatik meselelere ilişkin görüşlerini gazete makaleleri biçiminde kaleme almış, fakat bunlar başka yazar ya da gazetecilerin imzasıyla çıkmıştır.

“*Boğazlar*” konusunda Montreux görüşmeleri sürerken *Pravda Gazetesi*’nde çıkan eleştirilere cevaben yazdığı makale, Yunus Nadi’nin imzası ile *Cumhuriyet Gazetesi*’nde yayımlanmıştır (10 Temmuz 1936).

“*Hatay meselesi*” sırasında yazdığı makaleler ise *Cumhuriyet ve Vakit Gazetelerinde* çıkmıştır. “*İskenderun Sancağı*”na verdiği “*Hatay*” adına ilişkin yazısı “*Tarihten Bir Yaprak: Bir Türk Camiasının Adı*” başlığı ve İsmail Müştak Mayokan imzasıyla *Cumhuriyet*’te (10 Ekim 1936) yayımlanmıştır.²⁸

Mustafa Kemal Atatürk, önce adı “*Kurun*”, olan “*Vakit*” *Gazetesinde* de “*Asım Us*” imzasıyla beş adet Başyazı yayımlamıştır. O tarihte aynı gazetenin yazı işlerinde çalışan Hikmet Münir Ebcioğlu ve Niyazi Ahmet

²⁷ *Minber Gazetesi* hakkında bakınız: F. Tevetoğlu, “Atatürk’le Okyar’ın Çıkardıkları Gazete: *Minber*”, *Atatürk Araştırma Merkezi D.*, C: V., Sayı: 13 (Kasım 1988), s. 183-193. S. Borak, *Atatürk’ün İstanbul’daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)*, Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul, 2004, s. 179-184.

²⁸ Ş. Turan, a.g.e., s. 699-700.

Banoğlu “*dikte*” olayının tanıklarındır. Banoğlu, bu olaya ilk kez 1949 yılında günlük bir gazetede yayımladığı “*Atatürk ve Hususi Hayatı*” adlı tefrikada değinmiştir. Sonradan, Atatürk'ün dikte ettiği bu baş makalelerden beşini Asım Us'la birlikte koleksiyonlardan tespit ederek bir kitapta toplamıştır. 22-27 Ocak 1937'de yayınlanan bu makalelerin hepsinde Atatürk'ün “*Hatay Meselesi*”ni konu edindiği ve Fransızların davranışlarını eleştirdiği görülmektedir.²⁹

Atatürk'ün Etkilendiği Şair, Yazar ve Düşünce Adamları

Bu araştırmanın girişinde belirtildiği gibi, insanların kişiliğinin oluşmasında birçok etkenle birlikte, yaşadığı çevre ile dönemin derin düşünce akımları, şairleri, yazarları ve düşünce adamları belirleyici etkiler yapmaktadır. Mustafa Kemal'in kişiliğinin ve düşüncelerinin oluşmasında da yaşadığı döneme damgasını vuran bazı olayların ve insanların temel bir etki yaptığı görülmektedir.

Mustafa Kemal, tarihi bir dönemeçte dünyaya gelmiştir. O süreci iki büyük olgu belirliyordu: Fransız Büyük Devrimi'nin temel ilkeleri olan “*insan hakları*”, “*özgürlük*”, “*bağımsızlık*” ve “*milliyetçilik*” gibi kavramların Avrupa'dan sonra Asya'da yayılıp etkilerini artırması ve yüzyılların gerisinden gelen Osmanlı Devleti'nin parçalanıp çöküşünün hızlanması. Artık çok milletli, çok kültürlü, çok dilli, çok dinli imparatorluklar yıkılıyor, tek millete dayanan milli devletler kuruluyordu. Sanayi devrimi ile birlikte akılcılığa, pozitif bilimlere dayalı yeni bir bilim felsefesi geliyordu. Tarım toplumu yıkılıyor, yerine sanayi toplumu oluşuyordu.

Mustafa Kemal, yönetimin tüm yasaklarına rağmen öğrencilik yıllarında Fransız Devrimi ve yaydığı fikirler hakkında ilk bilgileri edinmiş (İdadideki tarih öğretmeni Mehmet Tevfik Bilge'nin etkisi), sonraları ilgi alanının genişliği, okuma zevki ve öğrendiği yabancı dil sayesinde dünyada olup bitenleri, döneminin bütün düşünce akımlarını ana çizgileriyle de olsa takip etme imkânını bulmuştur. Öte yandan, değişik şehirlerde tamamladığı (Selanik, Manastır, İstanbul) öğreniminden sonra genç bir subay olarak başka başka bölgelerde ve koşullarda aldığı görevler nedeniyle, görünüşte

²⁹ S. Borak, *Atatürk ve Edebiyat*, s. 105-118. Burada makalelerin metinleri de yer almaktadır.

kocaman olan imparatorluğun nasıl çöktüğünü, parçalandığını yaşayarak görmüştür.

Çağın etkisinin imparatorluk içerisinde en belirgin olduğu Rumeli’de geçen öğrencilik yıllarından sonra, 1910’da askeri manevralara katılmak için gittiği Fransa’daki günler ve özellikle bağımsızlığına yeni kavuşan Bulgaristan’ın başkentindeki ateşemiliterlik yılları, M. Kemal’in Batı’yı, Avrupa’yı oldukça yakından tanımasını sağlamıştı. Trablusgarp’ta da bu uygar görünüşün “*sömürgeci*” öteki yüzüyle karşı karşıya gelmiş, vatan savunmasının ilk uygulamalarını orada yapmıştı. Şam’da geçen günlerde Balkan bozgunu ise imparatorluğu kurtarmanın artık mümkün olamayacağını göstermişti.

İşte bu tarihi dönemeç, Mustafa Kemal’in çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu’nun yerine, milli değerlere ve çağdaş ilkelere dayanan, Türk çoğunluğunu esas alan yeni bir Türkiye’nin kurulmasını düşünmeye sevk etmiş ve onun düşüncelerinin “*mayasını*” oluşturmuştur.³⁰

Mustafa Kemal Atatürk’ün biyografisi ve özel kütüphanesi incelendiğinde en çok okuduğu ve etkilendiği 3 büyük Türk şairinin isimleri ile karşılaşırız: “*Osmanlılık*” yerine “*Türklüğü, Türkçülüğü*” ve “*Türklük duygusunu*” dile getiren Türkçü şair **Mehmet Emin Yurdakul**; “*Vatan*” ve “*hürriyet*” kavramlarını yeni kuşaklara aşılamaş olan **Namık Kemal** ve baskıya karşı direnen, insanlığa yükselmeye yönelen ve “*çağdaşlaşma*”yı hedefleyen **Tevfik Fikret**.

Atatürk daha öğrencilik yıllarından itibaren bu şairlerden etkilenmiştir. Bu konuda onu etkileyen de arkadaşı Ömer Naci’dir. Ömer Naci’nin Mustafa Kemal’in fikri altyapısının oluşmasında diğer faktörlerle birlikte önemli bir rol oynadığı kesindir. Nitekim genç Mustafa Kemal’in dönemin “*vatan ve hürriyet*” şairi **Namık Kemal** ile “*Türkçü*” şairi **Mehmet Emin Yurdakul**’un şiirleri ile tanışmasında Ömer Naci’nin etkili olduğu bilinmektedir. İdadi’de, Namık Kemal’i tanımak, duymak, onun gizlice elden ele dolaşan vatan şiirlerini bulmak, okumak işini Hatip Ömer Naci sağlamıştır.³¹

³⁰ Ş. Turan, *Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, 3. Baskı, Ankara, 1999, s. 3.

³¹ Ş. S. Aydemir, *Tek Adam C: I.*, İstanbul 1981., s. 72. A. Güler, *Atatürk’te Cumhuriyet*

Milli Edebiyat ve Türkçülük akımının önde gelen temsilcilerinden olan ve “Osmanlıcılık” ve “İslâmcılık” akımlarına karşı “Türkçülük” fikrini savunan **M. Emin Yurdakul** ile Manastır İdadisi'nde öğrenci iken tanışan Atatürk, sonradan 14 Eylül 1931'de yaptığı bir konuşmada, Mehmet Emin Yurdakul ile ilgili şunları söylemiştir: “...Şair Mehmet Emin Yurdakul'un ilk kez Manastır Askeri İdadisi'nde öğrenciyken okuduğum 'Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur' dizeleriyle başlayan manzumesinde bana ulusal benliğimin gururunu tattıran ilk anlatımı bulmuştum...”³²

Atatürk'ün burada bahsettiği şiir, Mehmet Emin'in 1897 Türk-Yunan Harbi'nden hemen önce başlayarak temiz bir Türkçe ile kaleme aldığı ve “Türkçe Şiirler” başlığı altında topladığı dokuz manzumeden en çok beğenilip sevilmiş olan şiirdir. Şiir; “Anadolu'dan Bir Ses Yahut Cenge Giderken” adını taşıyordu.

Atatürk Özel Kitaplığı'nda, M. Emin'in 3 eseri bulunmaktadır. Bunlar, “Türkçe Şiirler (Çoban Armağanı Çam Sakızı), Zafer Yolunda, Kral Corc'a” isimli eserlerdir.

Namık Kemal, Türk milliyetçi hareketini ve Jön Türkleri etkilemiş, Türk edebiyatının Batılılaşmasına önemli katkılar yapmış bir şair ve yazardır. Vatan ve Hürriyet fikirlerini, bütün yurttaşların yasalar karşısında eşitliğini savunmuştur. Bunu gerçekleştirmek için istibdat yönetiminin yıkılarak halkın çıkarlarını koruyacak bir “meşrutiyet” yönetiminin kurulması yolunda çalışmıştır.

Atatürk'ün daha öğrencilik yıllarından başlayarak Namık Kemal'den etkilenmiş ve eserlerini gizlice okumuş olduğunu biliyoruz. Asım Gündüz ve Ali Fuat Cebesoy anılarında M. Kemal'in Namık Kemal'i, “*Türk milletinin yüzyıllardan beri beklediği sesi*” olarak değerlendirdiğini anlatmaktadırlar.

Silvan'da Hatıra Defteri'ne yazdıkları, M. Kemal'in Namık Kemal'in eserlerini sonraki yıllarda da sık sık okuduğunu kanıtlamaktadır. Özellikle

---

ve *İnkılap Fikrinin Gelişmesi*, K.H.O. Basımevi, Ankara, 1997, s. 2. Atatürk'te Ömer Naci sevgisini ve etkisini gösteren bir başka olay da; Onun, Ziya Gökalp tarafından 24 Ağustos 1916'da yazılan “Ömer Naci” isimli şiiri “*Not Defteri*”ne yazmış olmasıdır. Bakınız: C. Sönmez, *Atatürk ve Okuma Sevgisi*, Ankara, 1993, s. 25-26.

³² S. Turhan, *Atatürk'te Konular Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 529.

onun, “**Şark Meselesi, Hürriyet-i Efkâr**” ve “**Usul-i Meşveret Hakkında Mektuplar**” gibi N. Kemal’in Doğu Sorunu, Düşünce Özgürlüğü ve Meşrutiyet Sistemi hakkındaki görüşlerini içeren “**Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye**”sini bir savaş döneminde ve uzak, küçük bir Anadolu kasabasında okuması, Mustafa Kemal’in söz konusu kitapları yanında taşıdığı izlenimini vermektedir.

M. Kemal, Kurtuluş Savaşı yıllarında Namık Kemal’in düşüncelerini ve şiirlerini TBMM kürsüsünden bile dile getirecek, Birinci İnönü zaferinden sonra yaptığı bir konuşmayı, vatan şairi Namık Kemal’in ünlü dizeleri, “*Vatanın bağına düşman dayamış hançerini – Bulunur kurtaracak baht-ı kara maderini*” biçiminde değiştirerek bitirecektir.

Şurasını da vurgulamak gerekir ki Namık Kemal’i çok seven ve ondan etkilenen Mustafa Kemal, onun “*romantizmini*” asla benimsememiş ve tam bir “*akılcı*”, “*gerçekçi*” olarak vatan ve hürriyet şairinden apayrı bir yol tutmuştur. Yine belirtmemiz gerekir ki “*Osmanlı Devleti’nin sınırları*” anlamında bir “*vatansever*” olan N. Kemal’in tersine Mustafa Kemal, daha kurmay yüzbaşılığından itibaren daima “*Türk çoğunluğuna dayalı*” bir vatandan ve orada “*yeni bir Türk devleti kurmaktan*” bahsetmiştir.

Atatürk Özel Kitaplığı’nda Namık Kemal’in 7 ayrı kitabı bulunmaktadır. Bunlar; “Osmanlı Tarihi (2 Cilt), İmtizac-ı Akvam ve Vaka-i Ahd, Renan Müdafaaanamesi, Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye, Eş’ar-ı Kemal, Kara Bela ve Tarih-i Harabat” isimli eserlerdir.

Edebiyat-ı Cedide’nin en önemli temsilcilerinden olan **Tevfik Fikret**, öğrencilik yıllarından itibaren Mustafa Kemal Atatürk’ü etkilemiş olan şairlerden biridir. Toplumsal içerikli şiirlerinden dolayı ilerici düşünenlerin simgesi haline gelmiş, Türkiye’de Batılı sanat anlayışının yerleşmesinde büyük rol oynamıştır. İstibdada karşı mücadele etmiş ve İkinci Meşrutiyet’in ateşli savunucuları arasında yer almıştır.

M. Kemal’in inkılapçı ve çağdaşlaşmacı kişiliğinin Tevfik Fikret’in şiirlerinden etkilendiği, onun özellikle “*Sis, Ferda, Rücu ve hatta Zangoç*” isimli şiirlerini çok sevdiğini ve zaman zaman ezbere okuduğunu biliyoruz. Mustafa Kemal 19 Ağustos 1918’de arkadaşları ile birlikte Aşiyân’a giderek oradaki deftere yazdığı şu sözler; “*Tavaf-ı tahatturunda bulunmakla mübâhi perestişkâran-ı Fikret*” (Anma ziyaretinde bulunmakla kıvanç duyan Fikret dostları) ondaki Fikret sevgisini çok açık bir şekilde göstermektedir.

Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bolayır'ın Tevfik Fikret'in el yazısı ile yazılmış olan "Eş'ar-ı Kemal" adlı derlemeyi M. Kemal'e armağan etmesi ve bunun Atatürk'ün özel kitaplığında N. Kemal ve T. Fikret'in kitaplarının yanı başında yer alması da ayrı bir önem ve özellik taşımaktadır.

Atatürk'ün yaşantısı süresince özel sohbetlerinde ve meclislerinde edebiyat konusu ve bunların içinde de Fikret konusu sık sık gündeme gelmiştir. Bir Karadeniz vapur gezisinde sohbet konusu yine Fikret'tir. Orada bulunan Ragıp Şevki'nin anlatımı ile; "*bir aralık Atatürk etrafına bütün gençleri toplamış, onlara Fikret'e olan hayranlığını anlatıyor: 'Onu biz mektep sıralarında okurduk. Ondaki heybet, ondaki vakur ahenk hiçbir şairimizde yok!' diyor. Sonra gençlerden Fikret'in bir şiirini istiyor. Bir genç gür sesle: 'Ben Ferda'sını söyleyebilirim Atam!' diyor. Atatürk'ün yüzünde tatlı çizgiler belirdi: 'Ferda'yı mı? Ah, delikanlı, benim en çok sevdiğim şiirdir o... Onu sana söyletmeyeceğim... Kendim söyleyeceğim. Ve Atatürk gür bir sesle, gençlerin yüzüne bakarak okumağa başladı:*

*Ferda senin senin bu teceddüt, bu inkılâp
Her şey senin değil mi zaten? Ey şebap."*

Yine Atatürk'ün çocukluk arkadaşlarından Asaf İlbaý'ın anlattığı bir anekdot da şu şekildedir: "*16 Ocak 1937. Yüksek Ticaret Okulu Mezunları mutat toplantılarını Perapalas salonlarında yapmıştı... Bir aralık söz edebiyata geçti. Atatürk Tevfik Fikret'i çok sevdiğini ve onun edebi kıymetinin çok yüksek olduğunu ve bilhassa Fikret'in inkılâpçılığını çok beğendiğini ilave etti... İsmail Müştak Mayokan'ı çağırarak, Fikret'in Ferda'sını sahneye çıkararak okumasını emretti. Arkadan Sis ve Rücu okundu. Rücu'dan sonra Atatürk güldü, çok neşelendi ve etrafına dönerek: 'Hangi Türk şairi böyle inkılâpçı şiirler yazmıştır? Dedi."*

Atatürk Özel Kitaplığı'nda Tevfik Fikret'in iki eseri bulunmaktadır. Bunlar, "*Rübab-ı Şikeste ve Haluk'un Defteri*" isimli eserlerdir.

"*Türkçülük*" düşüncesini sistemli bir hale getiren, İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde düşünce ve siyaset alanlarına önemli etkiler yapmış olan **Ziya Gökalp**'in M. Kemal'in düşünce ve uygulamaları üzerinde derin etkileri olduğu bilinmektedir. Bu anlamda bakıldığında, Cumhuriyet öncesinde ve Cumhuriyetin oluşmasında Ziya Gökalp'in sosyolog ve mütefekkir olarak çok özel ve önemli bir yeri olduğu görülür.

Atatürk'ün bazı düşünceleri ile Gökalp'in düşünceleri arasında bazı ayrılıklar bulunmasına rağmen; Türk tarihine bütünlük ve devamlılık içinde bakış, halkçılık ilkesi, tevhid-i tedrisat (eğitim ve öğretimin birleştirilmesi), laiklik, medeni kanun, kadın hakları ve Türk kimliğini koruyarak çağdaşlaşma modeli gibi Türk İnkılâbı'nın temelini oluşturan pek çok konuda Ziya Gökalp'in etkileri açıktır.

Z. Gökalp, dönemin ünlü sosyologu E. Durkheim ekolünün güçlü bir temsilcisi idi. Atatürk, E. Durkheim'in fikirlerini sadece Gökalp aracılığı ile öğrenmemiş; onun iki eserini MEB yayınlarında Türkçeye çevirerek yayınlamış ve 1932'de İstanbul Dolmabahçe'de iken onun bir eserini kütüphaneden getirterek Fransızca aslından okumuştur.

Atatürk Özel Kitaplığı'nda Ziya Gökalp'in üç önemli eseri bulunmaktadır. Bunlar, "*Türk Medeniyeti Tarihi, Türk Tôresi ve Altın Işık*" isimli eserlerdir.

Atatürk'ün "*toplumsal, özgürlükçü ve devrimci*" görüşlerinin oluşmasında etkili olan düşünür ve yazarlar arasında **Şehbenderzâde Ahmet Hilmi**'nin ayrı bir yeri vardır. Cemiyet-i İslâmiye (1861'de kurulan ve Mecmua-i Fünun adıyla ülkemizde ilk bilim dergisini çıkaran dernek) üyelerinden, Tasvir Gazetesi yazarlarından ve Hikmet Gazetesi'nin de sahibi olan A. Hilmi'nin özellikle "*Allah'ı İnkâr Mümkün müdür?*" ve "*İslâm Tarihi*" eserlerinin Atatürk'ü çok etkilediği görülmektedir.

Bu iki eserdeki görüşlerin özellikle laiklik ilkesi bakımından Atatürk'e etki yaptığı kabul edilmektedir. *Allah'ı İnkâr Mümkün müdür?* Kitabında Osmanlı toplumunun Ortaçağ hayatından çağdaş yaşama geçmek zorunda olduğunu öne süren ve bu konuda yavaş yavaş bir ilerlemeyi değil hızlı bir değişimi, ilerlemeyi yani bir nevi devrimi zorunlu gören A. Hilmi, aynı zamanda ateşli bir "*özgürlükçü*" olup, özgürlüğü, "*insanlığın temel koşullarından biri*" olarak değerlendiriyordu.

1911'de basılmış olan *Allah'ı İnkâr Mümkün müdür?* Kitabını Silvan'da görevli iken 3 gün içinde dikkatlice okuduğunu bildiğimiz Atatürk'ün, Özel Kitaplığı'nda Şehbender-zade Filibeli Ahmet Hilmi'nin "*Tarih-i İslâm*" isimli eseri bulunmaktadır.

Yukarıda değinildiği gibi, Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce sistemi ve kurduğu milli-merkezi, tam bağımsız ve milli egemenliği esas alan demokratik, laik Türkiye Cumhuriyeti Devleti; döneme derin etkiler

yapan mesela Fransız İhtilali gibi büyük gelişmelerden önemli oranda etkilenmiştir. Bu anlamda bakıldığı zaman Atatürk'ün fikri altyapısının oluşmasında, Fransız İhtilali'nin de fikri altyapısını oluşturan yazar ve düşünürlerin etkilerinin olduğu görülmektedir.

Atatürk'ün düşüncelerinde ve gerçekleştirdiği Türk İnkılabı'nda “akılcılık” (rasyonalizm) ve “olguculuk”un (pozitivizm) izleri bulunmaktadır. Aklı ve bilimi klavuz edinen ve hurafelere karşı çıkan Atatürk'te belirgin bir akılcılık ile gerçekçiliğin temel kişilik özelliklerinden olduğu görülmektedir. Bu nedenle onun bu konuda etkilendiği düşünürlerin başında akılcılığın büyük temsilcisi “**Descartes**” ve yine bu akımın ünlü temsilcisi “**Kant**” gelmektedir.

Fransız İhtilali'nin yalnızca akılcı yönlerini benimseyerek gelişen “**Auguste Comte**” olguculuğu, o dönemdeki Türk aydınları arasında da yayılmış, özellikle Ahmet Rıza Bey'in yayınları ve çabaları ile İttihat ve Terakki çevrelerinde etkili olmuştur. M. Kemal'in gençlik yılları, olguculuğun Türkiye'de etkili olduğu bir döneme rastlamıştı. Ancak “*hayatta en gerçek yol gösterici bilimdir*” diyen Atatürk'ün olguculuk anlayışı; Comte'un basit bir takipçiliği şeklinde değil, insan düşüncesinin eriştiği bir aşama olarak ortaya çıkar.

Atatürk'ün, Fransız İhtilalinin fikri hazırlayıcıları arasında üzerinde en çok durduğu, eserlerini okuduğu ve kendi düşünce hayatının oluşmasında en çok yararlandığı düşünürlerden biri şüphesiz “**J. J. Rousseau**” dur. Türk aydınlarının daha Yeni Osmanlılar hareketinden itibaren bilip, tanıdığı Rousseau ile M. Kemal daha öğrencilik yıllarında tanışmıştır. Bu düşünürün en çok, kişi için “*özgürlükçü*”, toplumda siyasal rejim olarak da “*cumhuriyetçi*” yönü M. Kemal'i etkilemiştir. M. Kemal J. J. Rousseau'nun bütün eserlerini incelediğini TBMM kürsüsünden biraz da övünerek açıklamıştır. Onun, Rousseau'nun “*Contrat Social*” (*Toplum Sözleşmesi*)'inin 1913'te yapılan Türkçe çevirisini çok dikkatle okuyup, işaretlediğini biliyoruz.

Bundan başka M. Kemal'in esasen bir “*monarşi*” yanlısı olan “**Montesquieu**”nün “*De l'esprit de Lois*” (*Kanunların Ruhu*) eserini de okuduğunu biliyoruz. M. Kemal bu kitapta daha çok “*cumhuriyet*” ile ilgili kısımların üzerinde durmuş ve “*cumhuriyet rejiminin erdem rejimi*” olduğunun anlatıldığı satırların altını çizmiştir.

Mustafa Kemal'in "özgürlük" anlayışı konusunda ise "**J. J. Rousseau**" ve "**Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi**"ndeki hükümlerden etkilendiği; Hüseyin Cahit Yalçın tarafından dilimize çevrilen "**Leon Mariller**" ve "**Stuart Mill**"in eserlerinin de onun "özgürlük" düşünce ve anlayışını geliştirdiği bilinmektedir.

"Özgürlük ve bağımsızlık benim karakterimdir" diyen M. Kemal'de özgürlük kavramı, Fransız İhtilali'nden sonra kazandığı anlamla, düşünce ve siyasal alandaki özgürlükler kadar "*vicdan özgürlüğü*"nü de içerir. O, toplumda değişik düşüncelerin ve değişik inançların bulunmasını, özgürlüğün doğal bir sonucu olarak kabul etmekte, dahası, tek tip düşünce ve inancın toplum için tehlikeli bir durum, bir ölüm belirtisi olduğunu söylemektedir. Atatürk'ün bu konudaki fikirlerinin temelinde şüphesiz Namık Kemal ve Tefik Fikret gibi Türk şairlerinin de etkisi bulunmaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün toplumsal olayları değerlendirişinde ve dünya görüşünde, "*tarih*"in önemli, yönlendirici bir etkisi olduğunu biliyoruz. Yukarıda kütüphanesinden bahsederken de belirtildiği gibi, kitaplarının konu yüzdesi içinde "*tarih*"le ilgili olanlar birinci sırayı almakta idi. Tarihi olayları aralarındaki "*sebep-sonuç ilişkisi*"ni kavrayarak değerlendiren Atatürk'teki tarih bilinci, olayları tarihsel gelişimi içerisinde görece ve değerlendirebilecek bir tarih kültürüne dönüşmüştür. Bu kültür; kurduğu, Türk unsuruna ve Türk milliyetçiliğine dayanan milli, laik ve demokratik karakterli Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin tarihsel dayanaklarını ortaya çıkarmayı, Türklere yönelik önyargıları ortadan kaldırmayı amaçlayan "*Tarih Tezi*"ne ve tarih çalışmalarına yol açmıştır.

Bu anlamda Atatürk'ün etkilendiği veya eserlerini üzerlerinde önemle durarak okuduğu yabancı isimler ve Atatürk'e örneklik teşkil eden tarih görüşleri ise şunlardır:

Mustafa Celâlettin (Leon Cahun): Türk tarihinin eskiliği,

Deguignes: Türk tarihini ve uygarlığını bir bütün olarak ele alma,

Leone Caetani: İslâm tarihini değişik bir açıdan yorumlama ve Hilafet meselesi,

H. G. Wells: Dünya tarihini bir bütün olarak değerlendirme, uluslararası işbirliği, bölgesel antlaşmalar ve bir Dünya Federasyonu konuları,

E. Pittard, Gobineau, A. Cort Haddon ve George Montandon: Türklerin ırki özellikleri ve yetenekleri ile uygarlıkları sorunu,

Edouard Driault, Albert Sorel, M. Silberschmidt, P. Sadyk, K. Marx, T. Sinclair ve L. Halphen: Batı'dan kaynaklanan "Doğu Surunu" (Şark Meselesi),

Max Beer: Sosyal mücadelelerin tarihi.³³

Atatürk'ün Bilim ve Fen Düşüncesi

Kavramsal Çerçeve

Atatürk, Türk devlet felsefesinin geleneksel çizgisi içinde bilgi ve bilime verilen değeri bilen, birikimleri ve edindiği tecrübeler ile "bilge" kişiliğe sahip bir devlet adamı olarak karşımıza çıkmakta; insan aklına, çağdaş bilime ve teknolojiye büyük önem vermektedir. Bu değer, asker olarak, devlet kurucusu ve devlet yöneticisi olarak, inkılapçı olarak, düşünce adamı olarak bütün davranışlarının temel taşı, bütün konuşma ve yazılarının değişmeyen temel unsurudur.

Atatürk'ün lise bitirme sınavında keşfederek yurtdışına gönderdiği ve dünyada ilk bilim tarihi doktorasını yapan, ülkemizin ilk bilim tarihi kürsüsünü kuran merhum Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'ya göre, Atatürk kültürü tanımlarken, bilimi "fikri hayat", tekniği ise "iktisadi hayat" genel başlığı altına yerleştirmiştir. Bu, onun bilim ile teknoloji arasında mahiyete ilişkin bir farkın bulunduğu düşüncesinde olduğunu gösteriyordu. Bilim, her aşamada teknolojiye temel bilgi sağlıyor, ama bilime dayanmayan şekliyle teknoloji, daha çok bir beceri düzeyinde kalıyordu.

³³ Atatürk'ün etkilendiği yerli ve yabancı şairler, yazarlar ve düşünürler ile bunların görüşleri hakkında Sayın Prof. Dr. Şerafettin Turan tarafından ayrıntılı bir çalışma yapılmıştır: *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1-74 s. Sayın Turan'ın bu çalışması; kitap olarak yayınlandığı 1982 yılından itibaren yaklaşık 23 yıl gibi uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen henüz aşılamayan bir eser durumundadır. Araştırmanın bu bölümünde verdiğimiz bilgiler de büyük ölçüde bu eserden alınmıştır. Bu konuda ayrıca bakınız: S. Borak, *Atatürk ve Edebiyat*, s. 75-84, 149 vd. G. Kazdağlı, *Atatürk ve Bilim*, 2. Baskı, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2003, s. 87-92.

Atatürk'ün 1924 yılında söylediği, “*Dünyada her şey için, maddiyat için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit (yol gösterici) ilimdir, fendir; ilim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, delalettir. Yalnız, ilim ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekâmülünü (gelişimini) idrak etmek ve terakkiyatını (ilerlemelerini) zamanında izlemek şarttır. Bin, iki bin, binlerce sene evvelki ilim ve fen dilinin çizdiği kuralları, şu kadar bin sene sonra bugün, aynen uygulamaya kalkışmak, elbette ilim ve fennin içinde bulunmak değildir.*”³⁴ Cümlelerinde geçen “ilim” ve “fen” sözcüklerini ayrı ayrı kullanması, bilimin “*fen bilimleri*” kısmını veya bir başka deyişle “*temel bilimler*” kısmını vurgulamak istediğini gösteriyordu.

“*İlim*” sözcüğü, Arapçada ve Eski Türkçede çok geniş anlamlı olmasına karşın, Atatürk, bu sözleriyle, bu uçsuz bucaksız alan içinde en güvenilir, en sağlam bilgi dallarını temsil eden matematiği ve deneysel araştırmaya dayanan doğa bilimlerini kastediyor, fakat alanın diğer kısımlarını, yani sosyal bilimleri de ihmal etmek istemiyordu. Diğer taraftan bilimsel çalışmanın olağanüstü değişken ve devingen bir doğaya sahip olduğunu da ifade ediyordu.

Atatürk, ister doğayla ister toplumla ilgili olsun “*arı bilimi*”, yani “*saf bilimi*” eylemlerimizin temeline koyma zorunluluğunu hissetmiş ve uygarlığın bu şekilde dinamizm kazandığını da açıkça belirtmişti. Ayrıca, bütün sözlerine bakıldığında şu gerçek açık bir biçimde ortaya çıkıyordu ki Atatürk'ün temele koyduğu şey, teknoloji değil de arı bilimin kendisiydi. Atatürk, sadece bilimsel bilginin insan ihtiyaçlarını tatmin etmeye yöneltilmesi gereğini değil, aynı zamanda arı bilimde yeni bilgilerin üretilmesi gereğini de hissetmişti. Öyle anlaşılıyordu ki bilime dayanmayan uygarlığın Batı ile yarışmada etkili olamayacağı gerçeğinin açık bir biçimde kavranması aşamasına, bizde Atatürk ile ulaşılmıştı.

Atatürk, uygarlık yarışında geri kalmamanın, bir toplumun yaşamaya devamı için şart olduğunu tekrar tekrar vurgulamış, Dünya’da açıkça farklı uygarlık düzeylerinde bulunan toplumların birlikte hayat hakkına sahip olabileceklerine inanmanın aşırı iyimserlik sayılması gerektiğini çeşitli vesilelerle belirtmişti.³⁵

³⁴ Atatürk'ün *Maarife Ait Direktifleri*, İstanbul, 1939, s. 19.

³⁵ M. Dorsay, R. Demir, *Aydın Sayılı Cumhuriyet Döneminde Bir Bilge*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2022, s. 73-74.

Çağdaşlaşma, Bilim Düşüncesi ve Eğitim

Atatürk, Türk milletinin ve Türk devletlerinin geçmişteki başarılarının, bilimle ve teknoloji (fen) ile olduğuna daima dikkat çekmiştir. İstanbul'un fethi sırasında, Türklerin Bizans'tan daha üstün bir medeniyet seviyesine ulaşmış olduklarını belirten Atatürk şöyle diyor:

“İstanbul’u fetheden Türkler devlet hayatında elbette Bizans İmparatorluğu’ndan çok yüksekti. Türklerin İstanbul fethinde inşa ve icat ettikleri gemiler, toplar ve her nevi vasıtalar, gösterdikleri yüksek fen (teknoloji/uygulamalı bilim) iktidarı (gücü), bilhassa koca bir donanmayı Dolmabahçe’den Haliç’e kadar karadan nakletmek dehası, daha önce Boğaz içinde inşa ettikleri kaleler, aldıkları tedbirler, Bizans’ı ele geçiren Türklerin fikir ve fen âleminde ne kadar ileri olduklarının yüksek şahitleridir... Bizans’ı zapt eden Türklerin iktisadi hayatta Bizanslıların çok ilerisinde olduğunu izaha ise hacet görülmez.”³⁶

Elbette bunun tersi de milletleri ve devletleri uygarlık yarışının dışına itmiş, gerilemenin temel nedeni olmuştur. Atatürk'e göre, tarihin en güçlü ve dayanıklı imparatorluklarından biri olan Osmanlı Devleti'nin son yüz yıllarda, Batı karşısında zayıf düşmesinin ve gerileyişinin nedenleri arasında en önemlisi şu idi: Olaylara akıl ve bilim gözü ile bakmamak; hurafelere, dogmalara, peşin yargılara saplanmak; aklın ve bilimin önderliğinde hızla ilerleyen uygarlığın dışında kalmak; gerçeklerden kaçıp hayallere sığınmak.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasında hemen sonra milli kahramanı kutlamak için İstanbul'dan Bursa'ya bay bayan bir grup öğretmen (517 kişi) gelmişti. Gazi Mustafa Kemal Paşa, 27 Ekim 1922 günü akşamı Sedbaşı'nda bu öğretmenlere hitaben yaptığı önemli konuşmada, bir milletin felakete düşmesinin, o milletin hasta olması demek olduğunu, dolayısıyla kurtuluşun toplumdaki hastalığın teşhis ve tedavisi ile mümkün olabileceğini, hastalığın tedavisinin de ancak *“ilmi ve fenni bir tarzda yapılırsa şifa verici olacağını”* ifade etmiştir. *“Orduların yönetilmesinde ilim ve fen ilkelerini rehber olarak aldıkları için”* kazanılan askeri zaferin gerçek kurtuluş için yeterli olmadığını; milletin siyasi, sosyal hayatında ve

³⁶ A. Afetinan, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, İstanbul, 1971, s. 44-45. T. Feyzoğlu, *“Atatürk Yolu: Akılcı, Bilimci, Gerçekçi Yol”*, *Atatürk Yolu*, Ortak Eser, Otomarsan Kültür Yayını, İstanbul, 1981, s. 31.

eğitiminde “*ilim ve fen rehber alınmadıkça*”, asıl kurtuluşa erişilemeyeceğini anlatıyordu. Cehaleti ortadan kaldırmanın ve ilim ve fen öğrenmenin adresini de “okul” olarak gösteriyordu. O tarihte henüz Atatürk’ün “*Türk İnkılabı*” diye adlandırdığı topyekûn değişim ve dönüşüm hareketi gerçekleştirilmiş değildi. Cumhuriyet’in ilanına resmen bir yıl vardı. Laik devlet yolunda henüz herhangi bir adım atılmamıştı. Fakat Atatürk’ün Bursa’da kendisini kutlamaya gelen öğretmenlere söylediği sözler, onun daha işin başında yolunu ve hedefini çok iyi seçtiğini belli ediyordu. Bu sözler, Atatürk’ün akli ve bilimi mürşit yaparak, büyük bir değişim ve dönüşüm hareketini gerçekleştirmeye kararlı olduğunu gösteriyordu. Muzaffer Başkomutan şöyle diyordu:

“Muallim hanımlar ve muallim beyler, bilirsiniz ki, milletimiz büyük bir felaket geçirdi. Devletimiz bir yok olma tehlikesine maruz kaldı. Memleket ricali (devlet adamları) için önemli olması lazım gelen bu büyük felaket, kendinden başka bir şey düşünmeyenler için önemsiz sayıldı. Varlığımızın aleyhine birçok cinayetler işlendi. Çok çalıştık, bugüne ait başarıyı elde ettik.

Hanımlar, Beyler!

Bu milleti, uğradığı herhangi bir felaketten kurtarmakta, bir milleti uyarmakta, ricalinin sahip olduğu büyük önem inkâr edilemez. Hatta diyebiliriz ki bugünü görmek; millet ricalinin iffet ve namusu, milli ve vatanperverane gayreti ve bilhassa menfaatları hor görme hisleri sayesinde kolay olmuştur. Fakat bugün ulaştığımız nokta, gerçek kurtuluş noktası değildir. Artık tamamen kurtulmuş olarak milletimizi tamamen güven içinde görüyoruz demek bir gaffettir.

Hayır, gerçek kurtuluşa henüz ulaşmadık. Bu noktadaki fikrimi biraz açıklayayım: Bir milletin felakete maruz olması demek, o milletin hasta, marazlı olması demektir... Dolayısıyla gerçek kurtuluş, toplumdaki marazı teşrih (hastalığı en ince ayrıntılarına değin gözden geçirmek) ve tedavi etmekle elde edilir ve hastalığın tedavisi ancak ilmi ve fenni bir tarzda yapılacak olursa şifa verici olur. Yoksa ilim ve fen dışında bir tedavinin hiçbir vakit hiçbir hastalığı tedavi edemeyeceği bilinmektedir. Bilakis hastalık müzmin (sürekli) olur ve tedavi edilemez bir hale gelir. Bir toplumun hastalığı ne olabilir? Biliyorsunuz ki bir milleti millet yapan, devlet yapan, ilerleten ve yükselten kuvvetler vardır: Bunlar da fikir kuvvetleri ve toplumsal kuvvetlerdir.

Dolayısıyla fikirler, manasız, mantıksız, faydasız, belki zararlı bir takım safsatalarla dolu olursa, o fikirler hastalıktır. Toplum hayatı da akıl ve mantıktan, insanlıktan, her türlü manadan uzak, faydasız ve zararlı bir takım akideler (inanışlar) ve ananelerle dolu olursa felç olur.

Dolayısıyla tedavisi için evvela fikir ve toplum kuvvetlerinin kaynaklarını temizlemekle işe başlamak lazımdır. Memleketi ve milleti kurtarmak isteyenler için, hamiyet, iyi niyet, gayret, fedakârlık elzem olan vasıflardandır... Fakat hanımlar, beyler! Bir toplumdaki hastalığı görmek, onu tedavi etmek, toplumu asrın icaplarına göre ilerletebilmek ve yükseltebilmek için, bu vasıflar hiçbir zaman kâfi gelmez; bu vasıfların yanında ilim ve fen lazımdır. İlim ve fen girişimlerinin faaliyet merkezi ise okuldur. Dolayısıyla okul lazımdır. Onun için okul adını hep beraber hürmetle, tazimle zikrederim: Okul! Okul, genç beyinlere insanlığa saygıyı, millet ve memlekete sevgiyi, hür yaşamayı, bağımsızlık şerefini öğretir... Bağımsızlık tehlikeye düştüğü zaman onu kurtarabilmek için takibi uygun olan en salim yolu belletir... Memleket ve milleti kurtarmaya çalışanların aynı zamanda mesleklerinde birer namuskâr uzman ve birer faal âlim olmaları lazımdır. Bunu da temin edecek yine okuldur. Ancak bu tarzda her türlü teşebbüslerin mantıki sonuçlara varması mümkün olur.

Hanımlar, Beyler!

Memleketimizin en mamur, en latif, en güzel yerlerini üç buçuk sene kirli ayaklarıyla çiğneyen düşmanı mağlup eden zaferin sırrı nerededir. Bilir misiniz? Orduların sevk ve idaresinde ilim ve fen ilkelerini rehber (yol gösterici) kabul etmektir. Milletimizi yetiştirmek için asıl olan okullarımızın, üniversitelerimizin kurulmasında aynı mesleği takip edeceğiz. Evet, her hususta, milletimizin siyasi, toplumsal hayatında, milletimizin fikri eğitiminde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır. Okul sayesinde, okulun vereceği ilim ve fen sayesinde ki Türk milleti, Türk sanatı, ekonomisi, Türk şiir ve edebiyatı bütün güzellikleriyle gelişir.

Hanımlar, Beyler!

Memleketimiz içinde uygar fikirlerin, asri (çağdaş) ilerlemelerin bir kaybetmeden yayılması ve gelişmesi lazımdır. Bunun için bütün ilim ve fen erbabının (uzmanlarının) bu hususta çalışmayı bir namus vecibesi (ödevi) bilmesi gerekir.

Öğretmen hanımlarımız, öğretmen beylerimizi şairlerimiz, ediplerimiz, yazarlarımız, daimi surette millete bu felaket günlerini ve onun gerçek sebeplerini açık ve kati olarak söyleyecekler, anlatacaklar, bu kara günlerin dönmemesi için dünya yüzünde uygar ve çağdaş bir Türkiye'nin varlığını tanımak isteyenlere, onu tanıtmak zorunluluğunda olduğumuzu hatırlatacaklar.

Hanımlar, Beyler!

Görülüyor ki bugün hepimizin en önemli ve verimli görevimiz eğitim işleridir. Eğitim işlerinde mutlaka muzaffer olmak lazımdır ve olacağız. Bir milletin gerçek kurtuluşu ancak bu suretle olur. Bu zaferin temini için hepimizin yek-can ve yek-fikir olarak esaslı bir program üzerinde çalışması lazımdır. Bence bu programın esaslı noktaları ikidir:

1. Toplumsal hayatımızın ihtiyacına uygun düşmesi,
2. Çağdaş gereklere uymasıdır.

Şüphe yok ki, bugün bütün dünyaya gözlerimiz kapayıp yalnız yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile alakasız yaşayamayız... Bilakis ileri, uygar bir millet olarak uygarlık sahasının üzerinde yaşayacağız... Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. Bu ilim ve fen nerede ise oradan bulup alacağız ve her millet ferdinin kafasına koyacağız, İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur. Dinimiz bu yüce emri ihtiva ettiği içindir ki ekmel (olgun/en son) dindir. Dinimiz, ilim ve fenni putperest memleketlerde arar; ta Çin'de bile arar. Bu gerçekleri bütün milletin bilmesi lazımdır.

Hiçbir mantıki delile dayanmayan bir takım ananelerin, inanışların korunmasında ısrar eden milletlerin ilerlemesi çok güç, çok geç olur; belki de hiç olmaz. İlerlemede kayıtları ve şartları aşamayan milletler hayatı makul ve pratik düşünemez. Hayat felsefesini geniş gören milletlerin hakimiyeti ve esareti altına girmeye mahkumdur.

Öğretmen Hanımlar, Öğretmen Beyler!

Bütün bu gerçeklerin milletçe iyi anlaşılabilmesi ve iyi hazmedilebilmesi için, her şeyden evvel cehaleti (bilgisizliği) gidermek lazımdır. Dolayısıyla eğitim programımızın, eğitim siyasetimizin temel taşı cehaletin giderilmesidir.

Bu giderilmedikçe bir adım attığımızı zannetmeyiniz. Böyle olunca daima yerimizde sayacağız. Yerinde duran bir şey ise geriye

gidiyor demektir. Bu münasebetle eğitim hakkındaki görüşlerimi belirliyorum: Bir taraftan genel olan cehaleti gidermeye çalışmakla beraber, diğer taraftan toplumsal hayatta bizzat etkili iş gören ve verimli organlar yetiştirmek lazımdır. Bu da ilk ve orta öğretimin pratik bir tarzda olmasıyla mümkündür. Ancak bu sayede toplumlar işadamlarına, sanatkârlarına sahip olur. Doğal olarak milli dehamızı geliştirecek, kültürlerimiz layık olduğu dereceye ulaştırmak için yüksek meslek erbabını da yetiştireceğiz. Kız çocuklarımızı da aynı öğretim derecelerinden geçirerek yetiştireceğiz.

Hanımlar, Beyler!

Katiyen bilmeliyiz ki iki parça halinde yaşayan milletler çok zayıftır, hastalıklıdır.

Çocuklarımıza ve gençlerimize vereceğimiz öğretimin sınırı her ne olursa olsun, onlara her şeyden evvel esaslı olarak şunları öğreteceğiz: Birincisi milliyetine, ikincisi Türkiye Devleti'ne, üçüncüsü Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti'ne düşman olanlarla mücadele etmek lüzumu.

Ferleri bu mücadele sebepleri ve vasıtalarıyla donanmış olmayan milletler için beka (var olma) hakkı yoktur. Mücadele, mücadele lazımdır...³⁷

Ülke Kalkınması, Bilim ve Teknik

Ekonomik gelişme ve kalkınma düzeyi ülkenin sahip olduğu ve kullanabildiği bilimsel teknik gelişme ile ilgilidir. Teknik gelişmelerin kaynağı bilimsel gelişmelerdir. Bu nedenle, belirli bir düzeye ulaşan bilimsel gelişme, hangi ülkede olursa olsun, daima aynı sonucu vermekte, aynı teknik buluşu (icadı) çıkartmaktadır. Teknik buluşlar, kesinlikle rastlantıya bağlı değildir. Birbirine yakın veya eşit bilimsel düzeye varan ülkelerin aynı zamanda aynı buluşu gerçekleştirmeleri olayı, oldukça sık görülen bir durumdur.

³⁷ *Atatürk'ün Bütün Eserleri C: 14 (1922-1923)*, Kaynak Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2019, s. 41-46. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C: II (1906-1938)*, (Açıklamalı Dizin İle), 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 46-49.

Bilimsel gelişmenin teknik gelişmeyi doğurduktan sonra ekonomik gelişme ve kalkınmanın ortaya çıkabileceği görüşü yaygındır. Ünlü ekonomistlerden Colin Clark ve Fransız Jean Fourastie, ekonomik gelişme ve kalkınmada en büyük itici gücün teknik gelişme olduğunu ve ülkelerin hangi düzeyde olduklarının buna göre belirlendiğini, “üç sektör veya kesim” teorilerinde ortaya koymuşlardır. Çalışan nüfusun yüzde seksene yaklaşan bölümü tarım kesiminde yer alan, diğer sanayi ve hizmet kesimlerinin yüzde onluk paylarını barındıran bir ülke, tipik az gelişmiş bir ülkedir. Teknik gelişmenin uygulanmasıyla çalışan nüfus, ilkin sanayi kesimine transfer olmakta ve daha sonra üçüncü kesimde (hizmet sektörü) toplanmaktadır. Bu doğrultulardaki gelişmelerle, gelecek yüzyılların milli ekonomilerinde, çalışan nüfusun yüzde sekseni üçüncü kesimde yani hizmet sektöründe yer alacaktır. Günümüz ülkelerini, böylece kesimlerin barındırdıkları çalışan nüfus oranlarına göre az gelişmiş, oldukça gelişmiş ve ileri düzeyde gelişmiş ekonomiler olarak sınıflandırabiliriz.

Bilim ve tekniğin önemli etkisini, ekonomik sistemlerin yapılarında da bulabiliriz. Uygulama alanında her iki sistemin ortak noktalarını belirlemek mümkünse de teorik planda iki büyük sistemin ortak nokta olarak bağdaştırılmasına, yalnız bir istisna dışında imkan yoktur. İleri bir teknik ve makineleşmeyi kullanmak, her iki sistemin benimsediği ve teorik planda kendini gösteren tek ortak noktadır. Bütün bunlar, bilim ve tekniğin ülke kalkınmasındaki belirleyici rolünü ortaya koyarken, aynı zamanda evrensel niteliğini de açıklar.³⁸

Yukarıdaki konuşmasından da anlaşılmaktadır ki köklü değişim ve dönüşüm hareketinin temelini ilim ve fenni koyan Atatürk, çağdaşlaşmada olduğu gibi ekonomik kalkınmada da eğitimin önemine işaret etmiştir. Prof. Dr. Yüksel Ülken’e göre, az gelişmiş ülkeleri niteleyen temel göstergelerden biri de eğitim eksikliği ve okuma-yazma bilenlerin toplam nüfustaki oranının düşüklüğüdür. Gelişmiş ve kalkınmış ülkelerde bu oranın yükseldiği, hatta yüzde yüze ulaştığı görülmektedir. Bu nedenle ekonomik kalkınma ile eğitim arasındaki ilişki açık ve kesindir.³⁹

³⁸ Y. Ülken, “Atatürk’te Eğitim-Bilim ve Teknik Anlayışı”, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı (Ortak Eser)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, s. 205.

³⁹ Y. Ülken, a.g.m., s. 203.

Atatürk'ün eğitime verdiği önem yanında asıl dikkati çeken özellik, eğitimin ekonomik kalkınmaya olan olumlu ve vazgeçilmez etkisini ısrarla belirtmesidir. Bundan ömrünün sonuna kadar vazgeçmemiştir. 1 Kasım 1937'de, ölümünden bir yıl önce fiilen katıldığı son TBMM açılış yılı toplantısında yaptığı önemli konuşmada çağdaşlaşma ve ekonomik kalkınmayı “*dinamik ideal*” olarak ifade etmiş ve bunun da eğitim yoluyla gerçekleştirileceğini söylemiştir:

“*Büyük davamız, en medenî ve en rahata kavuşmuş millet olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu, yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde temelli bir inkılâp yapmış olan büyük Türk milletinin dinamik idealidir. Bu ideali, en kısa bir zamanda başarmak için, fikir ve hareketi beraber yürütmek mecburiyetindeyiz. Bu teşebbüste başarı, ancak, türeli bir plânla ve en rasyonel tarzda çalışmakla mümkün olabilir. Bu sebeple okuyup yazma bilmeyen tek vatandaş bırakmamak, memleketin büyük kalkınma savaşının ve yeni çatisinin istediği teknik elemanları yetiştirmek; memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile yaşatacak fert ve kurumları yaratmak; işte bu önemli ilkeleri en kısa zamanda temin etmek, Milli Eğitim Bakanlığı'nın üzerine aldığı büyük ve ağır mecburiyetlerdir. İşaret ettiğim ilkeleri, Türk gençliğinin kafasında ve Türk milletinin bilincinde daima canlı bir halde tutmak, üniversitelerimize ve yüksekokullarımıza düşen başlıca vazifedir...*”⁴⁰

Seçilmiş Kaynakça

Atatürk'ün Bütün Eserleri C: 14 (1922-1923), Kaynak Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2019.

Atatürk'ün Kitaplığı, Cumhurbaşkanlığı, Kardelen Ofset, Ankara, 2006.

Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri, İstanbul, 1939.

Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar C: 1-24, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C: I (1919-1938), (Açıklamalı Dizin İle), 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

⁴⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C: I (1919-1938)*, (Açıklamalı Dizin İle), 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 419.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C: II (1906-1938), (Açıklamalı Dizin İle), 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

Atatürk'ün Yanı Başında, Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları, Derleyen: M. K. Ulusu, Doğan Kitap, 2009.

BORAK, S., *Atatürk ve Edebiyat*, Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul, 2004.

BORAK, S., *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul, 2004.

DORSAY, M., DEMİR, R., *Aydın Sayılı Cumhuriyet Döneminde Bir Bilge*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2022.

FEYZOĞLU, T., "Atatürk Yolu: Akılcı, Bilimci, Gerçekçi Yol", *Atatürk Yolu*, Ortak Eser, Otomarsan Kültür Yayını, İstanbul, 1981.

GÜLER, A., "Dönüştürücü (Transformational) Liderlik Kavramı ve Dönüştürücü Lider Olarak Atatürk", *Atatürk Haftası Armağanı*, Genkur. Basımevi, Ankara, 2000.

GÜLER, A., "Dehanın Kodları (Mustafa Kemal'i Atatürk Yapan Süreçler ve Birikim), Yılmaz (Halk) Kitabevi, Ankara, 2010.

KAZDAĞLI, G., *Atatürk ve Bilim*, 2. Baskı, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2003.

ÖZAVŞAR, R., "Kutadgu Bilig'de Bilgi ile İlgili Kavramsal Metaforlar", *Söylem Filoloji D.*, 2021; 6 (2), s. 410. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1792837>

SÖNMEZ, C., *Atatürk ve Okuma Sevgisi*, Ankara, 1993.

ŞİMŞİR, B., "Atatürk'ün Kitap Sevgisi", *Atatürk Dönemi-İncelemeler-*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 252-262.

TEVETOĞLU, F., "Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber", *Atatürk Araştırma Merkezi D.*, C: V., Sayı: 13 (Kasım 1988), s. 183-193.

TURAN, Ş., *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar; Düşünürler; Kitaplar*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1-74 s.

TURAN, Ş., *Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yayinevi, Ankara, 2004.

TURHAN, S., *Atatürk'te Konular Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

ÜLKEN, Y., “Atatürk'te Eğitim-Bilim ve Teknik Anlayışı”, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı (Ortak Eser)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1995.

VURKAÇ, Y., *Atatürk ve Kitap*, Milliyet Yayınları İstanbul, 1985.

TABLO: 1**Kitapların Konulara Göre Sayıca Dağılımı**

Sıra	Konu	Adet	%	Alt Konular	Adet
1	Genel	115	2.7	Çeşitli kentlerde çıkan gazete dizileri	45
				Genel olarak dergiler	18
				Toplanmış genel denemeler	18
				Genel ansiklopediler	14
				Diğerleri	20
2	Felsefe	121	2.8	Yeniçağ Felsefesi	29
				Psikolojinin alanları	20
				Genel olarak felsefe ve estetik	18
				Psikoloji	17
				Diğerleri	37
3	Din	161	3.8	İslâm dini	111
				Hıristiyanlık	22
				Hıristiyan olmayan dinler	12
				Genel olarak din	10
				Diğerleri	6
4	Sosyal Bilimler	1168	27.3	Askerlik	261
				Siyasal bilimler	204
				Hukuk	150
				Ekonomi	145
				Diğerleri	408
5	Dil Bilimleri	387	9	Türk dili	119
				Alman dili	61
				İngiliz dili	61
				Fransız dili	58
				Diğerleri	88
6	Teorik Bilimler	152	3.5	Biyolojik bilimler (yaşam bilimleri, arkeoloji)	36
				Matematik	27
				Jeoloji bilimleri	26
				Diğerleri	63
7	Uygulamalı Bilimler	198	4.7	Tıp bilimleri	99
				Tarım, hayvan yetiştirme, veterinerlik	38
				Mühendislik	25
				Diğerleri	36
8	Güzel Sanatlar ve Eğlence	212	4.9	Müzik	79
				Mimari	25
				Fotoğraflar ve Albümler	25
				Diğerleri	83

9	Edebiyat	544	12.7	Türk Şiiri	127
				Fransız Edebiyatı	121
				Türk Tiyatrosu	46
				Türk Romanı ve hikâyesi	42
				Genel olarak edebiyat	33
				Diğerleri	175
10	Tarih, Coğrafya ve Biyografi	1233	28.7	Türk Dünyası tarihi ve Yakın Doğu	399
				Coğrafya ve Turizm	194
				Harita ve atlaslar	127
				Eski Çağ ve Dünya Tarihi	102
				Genel olarak tarih	50
				Diğerleri	361

TABLO: 2

Kitapların Konular Açısından Önem Sıralaması

Sıra	Konu	Adet	%
1	Türk Dünyası Tarihi ve Yakındoğu	399	9.3
2	Avrupa Tarihi	266	6.2
3	Askerlik	261	6.1
4	Siyasal Bilgiler	204	4.7
5	Coğrafya ve Turizm	194	4.5
6	Hukuk	150	3.5
7	Ekonomi	145	3.4
8	Türk Şiiri	127	2.9
9	Harita ve Atlaslar	127	2.9
10	Fransız Edebiyatı	121	2.8
11	Türk Dili	119	2.7
12	İslâm Dini	111	2.6
13	Tıp Bilimleri	99	2.3
14	Müzik	79	1.8
15	Alman Dili	61	1.4
16	İngiliz Dili	61	1.4
17	Fransız Dili	58	1.3
18	Türk Tiyatrosu	46	1.1
19	Gazeteler Dizisi	45	1.1
20	Türk Romanı ve Hikâyesi	42	1.0

TABLO: 3
Atatürk'ün İşaretlediği Kitapların Dillere Göre Dökümü

Sıra	Konusu	Türkçe	Fransızca	İngilizce	Diğer	Toplam
1	Türk Dünyası Tarihi ve Yakındoğu	16	18	-	2	36
2	Avrupa Tarihi	3	25	-	1	29
3	Eskiçağ Tarihi	-	28	-	-	28
4	Siyasal Bilimler	9	10	-	-	19
5	Türk Dili	12	3	-	2	17
6	Sosyoloji	3	11	2	1	17
7	Coğrafya ve Turizm	1	12	1	2	16
8	Askerlik	4	11	-	-	15
9	Yaşam Bilimleri, Arkeoloji	5	7	1	-	13
10	Hukuk	5	5	1	-	11
11	Asya Tarihi	1	10	-	-	11
12	Harita ve Atlaslar	4	1	1	2	8
13	Genel Olarak Tarih	2	5	-	-	7
14	Fransız Edebiyatı	-	6	-	-	6
15	Yeniçağ Felsefesi	-	5	-	-	5
16	Fransız Dili	-	5	-	-	5
17	İslâm Dini	2	2	-	-	4
18	Türk Şiiri	4	-	-	-	4
19	Tıp Bilimleri	3	1	-	-	4
20	Başka Diller	-	3	-	1	4
21	Ekonomi	-	3	-	-	4
22	Örf ve Adetler	1	2	-	-	3
23	Değişik Konular 1	9	11	-	-	20
24	Değişik Konular 2	5	10	-	4	19